

Kaybedilen Vilayetin Çocukları: Osmanlı-İtalyan Harbi Sonrasında Trablusgarplı Talebelerin Eğitim ve Himaye Süreci (1912–1913)

Children of the Lost Province: The Education and Protection Process of Tripolitanian Students after the Italo-Turkish War (1912–1913)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZASLAN¹

Süreç/History

Geliş/Submitted: 01.04.2026
Kabul/Accepted: 14.08.2026
Yayın/Published: 25/09/2026

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar(lar), çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author(s) declares that have no competing interests.

Telif Hakkı/Copyright

Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0) license.

Öz

Trablusgarp Harbi'nin son safhalarında ve savaş sonrasında Bingazi ile Derne havalisinden seçilerek Osmanlı ülkesindeki mekteplere sevk edilen çocuklar, harbin askeri ve diplomatik anlatılarının dışında kalan önemli bir eğitim ve himaye sürecinin öznesidir. Makale, söz konusu talebelerin seçilme ölçütlerini, sevk güzergâhlarını, yerleştirilmeleri düşünülen kurumları ve süreçte ortaya çıkan uyum, denetim ve firar meselelerini ATASE Arşivi Osmanlı-İtalyan Harbi Fonu'ndaki sevk telgrafları, talebe cetvelleri, mektep kabul yazıları, iâşe ve harcırah kayıtları ile firar yazışmalarına dayanarak incelemektedir. Talebe sayıları, kafiye hareketleri, kurumlara dağıtım planları, kabul şartları ve takip kayıtları aynı sürecin birbirini tamamlayan aşamaları olarak karşılaştırılmıştır. Belgeler, grubun meşayih ve aşiret çevrelerinden gelen çocuklar, tahsili kesintiye uğrayan öğrenciler, şehit yetimleri, bireysel başvuru sahipleri ve teknik eğitim adaylarından oluşan heterojen bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Yaş, Türkçe bilgisi, ibtidai tahsil, kontenjan ve yatılı kapasite yerleştirme kararlarında belirleyici olmuştur. Mekteplerin doluluğu, barınma ve iâşe imkânları ile kurumların farklı kabul şartları, merkezi planların uygulama sırasında yeniden düzenlenmesine yol açmıştır. Talebe sayılarındaki değişkenlik ise sabit bir toplamdan çok, sevk, geçici ikamet, tasnif ve kurumlara kabul sırasında sürekli yeniden şekillenen hareketli bir topluluğa işaret etmektedir. Elde edilen bulgular, Osmanlı bürokrasisinin kaybedilen vilayetin çocuklarını yalnız yardım edilmesi gereken savaş mağdurları olarak değil, eğitim, himaye, mesleki yönlendirme ve sadakat siyaseti içinde değerlendirilen özel bir talebe topluluğu olarak ele aldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Trablusgarp Harbi, Bingazi, Osmanlı Eğitim Tarihi, Himaye, Trablusgarplı Talebeler.

Abstract

Children selected from Benghazi and Derna and transferred to Ottoman schools during the final phase and aftermath of the Italo-Turkish War became the subjects of an education and protection process that has remained largely outside the conflict's military and diplomatic narratives. The article examines the criteria used in selecting these students, their transfer routes, the institutions considered for their placement, and the problems of adaptation, supervision, and desertion. It draws on transfer telegrams, student registers, school admission correspondence, subsistence and travel allowance records, and desertion documents preserved in the Ottoman-Italian War Collection of the ATASE Archive. Student numbers, convoy movements, institutional distribution plans, admission requirements, and tracking records are compared as interconnected stages of the same process. The documents reveal a heterogeneous group comprising children from sheikh and tribal communities, students whose education had been interrupted, orphans of martyrs, individual applicants, and candidates for technical training. Age, knowledge of Turkish, elementary education, quotas, and boarding capacity were decisive in placement decisions. Overcrowded schools, limited accommodation and subsistence facilities, and differing institutional admission requirements repeatedly forced central plans to be revised in practice. Fluctuating student numbers therefore indicate not a fixed total but a mobile group continually reshaped through transfer, temporary residence, classification, and institutional admission. The findings suggest that the Ottoman bureaucracy regarded the children of the lost province not merely as war victims requiring relief, but as a distinct student community situated within policies of education, protection, vocational orientation, and loyalty.

Keywords: Ottoman Empire, Italo-Turkish War, Benghazi, Ottoman Educational History, Protection, Tripolitanian Students.

Atf için (to cite): Özasan, F. (2026). Kaybedilen Vilayetin Çocukları: Osmanlı-İtalyan Harbi Sonrasında Trablusgarplı Talebelerin Eğitim ve Himaye Süreci (1912–1913). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(3), 860-898. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1920621>

Giriş

İtalya, siyasi birliğini 1870'te tamamladıktan sonra geç katıldığı sömürgecilik yarışında Kuzey Afrika'ya yöneldi. Fransa'nın 1881'de Tunus'u, İngiltere'nin ise 1882'de Mısır'ı ele geçirmesi, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki son toprağı olan Trablusgarp'ı İtalyan yayılmacılığının başlıca hedefi haline getirdi. Roma yönetimi, askeri harekâta girişmeden önce İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya-Macaristan'la yürüttüğü diplomatik temaslar yoluyla Trablusgarp üzerindeki emellerine uluslararası destek sağlamaya çalıştı. Aynı süreçte bölgeye göçmen, sermaye, banka ve ticari teşebbüsler aracılığıyla nüfuz eden İtalya, 1910'dan itibaren yoğunlaşan basın propagandasıyla kendi kamuoyunu da savaşa hazırladı. Osmanlı idaresinin bölgeyi geri bıraktığı ve İtalyan menfaatlerini korumadığı yönündeki iddialar işgalin gerekçeleri olarak öne sürüldü. Bu diplomatik, ekonomik ve kamuoyu hazırlıklarının ardından İtalya, 28 Eylül 1911'de Osmanlı hükümetine yirmi dört saatlik bir ultimatom verdi ve ertesi gün savaş ilan etti (Özaslan, 2019, s. 60-62).

Savaş ilanının ardından başlayan İtalyan harekâtı, kısa sürede Trablusgarp sahillerindeki başlıca merkezleri hedef aldı. Ekim ayı boyunca Trablus, Tobruk, Derne ve Bingazi çevresinde yaşanan işgal ve bombardımanlar, Osmanlı kuvvetlerini iç bölgelere çekilmek zorunda bıraktı (Beydilli, 2016, s. 613-616). Bölgeyle kara bağlantısı bulunmayan ve donanması deniz yolunu açabilecek güçte olmayan Osmanlı Devleti, Trablusgarp'a düzenli birlik ve yeterli mühimmat sevk edemedi. Yaklaşık bir yıl süren çarpışmaların ardından Balkanlar'da dört devletin aynı anda harekete geçmesi, Babıali'yi barış masasına oturmaya zorladı. 18 Ekim 1912'de imzalanan Uşi Antlaşması ile Trablusgarp ve Bingazi fiilen İtalya'ya bırakıldı (Beydilli, 2016, s. 615-616; Childs, 2008, s. 245-251).

Savaşın askeri ve diplomatik yönleri, hem dönemin hatıratlarında hem de sonraki araştırmalarda geniş biçimde ele alınmıştır. Buna karşılık harbin daha az incelenmiş bir uzantısı vardır. Çatışmalar devam ederken ve barışın ardından, kaybedilen vilayetten, özellikle Bingazi ve Derne havalisinden bir grup çocuk eğitim görmek üzere Mısır, Şam ve Beyrut üzerinden Osmanlı ülkesine gönderilmiştir. Bu çocukların İstanbul başta olmak üzere farklı merkezlerdeki askeri, mülki ve mesleki eğitim kurumlarına yerleştirilmeleri ya da yönlendirilmeleri için girişimlerde bulunulmuştur. Tespit edilebildiği kadarıyla, bu çocukların kim oldukları, hangi yollarla ve hangi gerekçelerle sevk edildikleri, nasıl bir bürokratik sürecin içinden geçtikleri ve Osmanlı mekteplerinde nasıl bir hayatla karşılaştıkları mevcut literatürde doğrudan ve bütünlüklü biçimde ele alınmamıştır. Oysa toprağın fiilen yitirildiği bir anda bu çocukların merkeze taşınması, devletle kaybedilen vilayet arasındaki bağın hangi araçlarla sürdürülmeye çalışıldığını gösteren dikkat çekici bir örnektir.

Bu örneği anlamlandırmak için savaşın kendine özgü niteliğini göz önünde bulundurmak gerekir. Osmanlı Devleti bölgeye düzenli birlik sevk edemediği için mücadele, büyük ölçüde gönüllü subayların bölgedeki kabile ve şeyh çevrelerini örgütlemesiyle yürütüldü. Mısır ve Tunus üzerinden gizlice bölgeye geçen subaylar, Derne'nin doğusundaki Aynü'l-Mansur'da kurulan Bingazi Genel Karargâhı çevresinde toplandılar. Enver Bey 1 Aralık 1911'de buraya gelerek kumandayı üstlendi, Mustafa Kemal Bey ise Tobruk-Derne hattındaki birliklere komuta etti (Şıvgın, 1987, s. 187-196). Bu subayların başarısı, yerli halkı ve aşiretleri kendi yanlarına çekebilmelerine bağlıydı. Mustafa Kemal'in Kasım ayı boyunca şeyhler ve aşiret reisleriyle görüşerek düzensiz kuvvetleri teşkilatlandırması, Ahmed eş-Şerif es-Senusi'nin cihat çağrısı ve Senusi ağının bölgedeki etkisi, İtalyan işgalinin sahil şeridinin ötesine taşmasını engelleyen başlıca unsurlar arasında yer aldı (Beydilli, 2016, s. 613-616; Şıvgın, 1987, s. 187-196). Burada kurulan ilişki yalnız askeri bir ittifak değildi. Senusi zaviyeleri uzun süredir eğitim ve medrese işlevi gören kurumlardı. Çevredeki ailelerin çocuklarına dini ilimler öğreten bu yapılar, Osmanlı padişahlarınca nişan ve unvanlarla taltif edilen köklü bir sadakat ilişkisinin de taşıyıcısıydı (Kavas, 2009, s. 536-538; Özköse, 2013, s. 11-39). Savaşta Osmanlı kuvvetleriyle birlikte hareket eden şeyh ve aşiret ailelerinin çocuklarının eğitim için İstanbul'a getirilmesi, bu zeminde anlam kazanır.

Trablusgarp ve Bingazi'nin elde tutulamayacağı, Osmanlı devlet adamlarının daha savaşın başında fark ettiği bir durumdu. Kuzey Afrika'daki bu toprakların savunulmasının neredeyse imkânsız olduğu kanaati yaygınlaştığı için Babıali, "zevahirî kurtaracak" bir çözümü baştan itibaren dikkate almıştı (Beydilli, 2016, s. 615-616). Uşi'den iki gün önce, 16 Ekim 1912'de ilan edilen fermanla bölgeye muhtariyet verilmesi, Şemseddin Bey'in Naibü's-sultan tayin edilmesi ve padişahın halifelik sıfatı dolayısıyla dini bağların korunmasında ısrar edilmesi bu anlayışın sonucuydu (Çakmak, 2021, s. 75-122; Demir, 2020, s. 155-156). Toprağın kaybedilmesiyle birlikte geriye halifeye bağlılık, dini irtibat ve sembolik bağlar kalmıştır. Kaybedilen vilayetin çocuklarının başkentte eğitilmesi de bu bağları

sürdürme girişiminin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Devlet, fiilen elinden çıkan bir coğrafyanın insanıyla ilişkisini en azından bir kuşağın eğitimi üzerinden sürdürmeye çalışıyordu.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan çocuk topluluğu tek tip değildir. İçlerinde meşayih ve zaviye çevresinden gelenler, urban ve aşiret evlatları, cephede çarpışan mücahitlerin çocukları, şehit yetimleri, Girit'ten bölgeye göçmüş ailelerin çocukları ve bireysel olarak başvuruda bulunanlar vardır. Bu heterojen grup, cephede toplandıktan sonra tıbbi muayeneden geçirilmiş, çöl yolculuğunun ardından Mısır üzerinden İskenderiye, Hayfa ve Şam hattıyla kabileler halinde Anadolu'ya ve oradan İstanbul'a sevk edilmiştir. Başkente ulaşan talebelerin İmalat-ı Harbiye Sanayi Mektebi, çeşitli sanayi mektepleri, Küçük Zabit Mektepleri, Darüşşafaka, Konya Darülmualimini ve diğer mülki kurumlara dağıtılması planlanmıştır. Bu planın bir kısmı uygulanmış, bir kısmı ise yaş, tahsil seviyesi, kontenjan ve barınma meseleleri sebebiyle değiştirilmiştir. Sürecin hemen her aşamasında sevk masraflarından mektep kapasitelerine, çocukların Türkçe bilmemesinden firar vakalarına kadar uzanan somut güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu çalışma, söz konusu süreci başlangıcından İstanbul mekteplerindeki gündelik yaşama kadar uzanan tüm aşamalarıyla ele almayı amaçlamaktadır.

Trablusgarp Savaşı'nın farklı yönleri üzerine zengin bir literatür mevcuttur. Savaşın diplomatik boyutu Timothy W. Childs'ın çalışmasında ayrıntılı biçimde ele alınmış (Childs, 2008), Türk subaylarının cephedeki faaliyetleri ve direnişin örgütlenmesi Orhan Koloğlu'nun eserlerinde geniş yer bulmuştur (Koloğlu, 2008, s. 138-224). Mustafa Kemal'in savaştaki rolü Hale Şıvgın tarafından, doğrudan ATASE belgelerine dayanılarak incelenmiştir. Ancak bu çalışmanın merkezinde, bekleneceği üzere, çocukların sevkı değil komutanın askeri biyografisi yer alır (Şıvgın, 1987, s. 187-196). Senusiyye-Osmanlı ilişkileri ve tarikatın direnişteki konumu ayrı bir araştırma alanı oluşturmuş (Kavas, 2009, s. 536-538; Özköse, 2013, s. 11-39), savaşın idari sonuçları ise Trablusgarp ve Bingazi Naibü's-sultanlığı çerçevesinde değerlendirilmiştir (Çakmak, 2021, s. 75-122). Bölgedeki Osmanlı eğitim altyapısının, özellikle askeri okulların ve sanayi mekteplerinin XIX. yüzyıldaki gelişimi de incelenmiştir. Bu çalışmalar, getirilen çocukların neden sanayi ve askeri mekteplere yönlendirildiğini anlamak bakımından önemlidir. Çünkü söz konusu kurumsal gelenek bölgenin kendisinde daha önce mevcuttu (Alwarshfani ve Yakupoğlu, 2021b, s. 1521-1540).

Bu çalışmanın konusuna en yakın araştırma, Nedim İpek'in Trablusgarp ve Bingazi mültecileri üzerine yaptığı incelemedir. İpek, ağırlıklı olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Dâhiliye Nezareti fonundaki belgelere dayanarak, savaş sebebiyle İstanbul, İzmir ve Beyrut limanlarına ulaşan sivil mültecilerin iskânını, iâşesini ve istihdamını ele alır. Sevk yollarını, Trablusgarp ve Bingazi Mültecilerine Mahsus Komisyon'un işleyişini ve mültecilerin geçim sıkıntısını ayrıntılı biçimde ortaya koyar (İpek, 1994, s. 90-109). Çalışmanın odağı sivil nüfusun yönetimi ve iskânıdır. Eğitim meselesine ise yalnızca temas edilir. İpek, Trablusgarp mebuslarının bölgeden gelen öğrencilerin mekteplere ücretsiz kaydedilmesine dair Meclis-i Mebusan'a sunduğu layihaya işaret eder, ancak bu çocukların hangi mekteplere, hangi kanaldan ve nasıl yerleştirildiğini takip etmez. Ayrıca elindeki vesikalara dayanarak gelenlerin kesin sayısını veremediğini belirtir. Bu kayıt, bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tartışılacak sayı meselesiyle doğrudan örtüşmektedir. Benzer biçimde Oya Dağlar Macar, Hilal-i Ahmer'in savaş içindeki faaliyetlerini ele aldığı çalışmasında bölgedeki sağlık hizmetlerine ve çocuklara yönelik aşı ve sünnet gibi uygulamalara değinir. Ancak bu çalışma da meseleye kurumsal sağlık tarihi açısından yaklaşır ve esas olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Türk Kızılay Arşivi'ne dayanır (Dağlar Macar, 2017, s. 947-986).

Mevcut çalışmalar Trablusgarp Harbi'nin diplomatik, askeri, idari, sağlık ve göç boyutlarını farklı kaynak grupları üzerinden ele almıştır. Ancak Bingazi ve Derne çevresinden seçilen talebelerin belirlenmesi, savaş alanından çıkarılması, sevk edilmesi, mekteplere dağıtılması ve gündelik hayatlarının devlet tarafından düzenlenmesi bu çalışmaların hiçbirinde bütünlüklü biçimde incelenmemiştir. Talebelerin ilk sevkinde Harbiye Nezareti, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi ve cephedeki kumandanlıklar belirleyici olmuş, kabul, iskân ve eğitim süreçlerinde ise Maarif makamları, Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriye Müfettişliği, İmalat-ı Harbiye ve çeşitli okul idareleri devreye girmiştir.

İncelemenin temel malzemesini MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi Osmanlı-İtalyan Harbi Fonu'nda üç ana arşiv künyesi altında yer alan ve farklı leflere yayılan yazışma, cetvel, pusula ve raporlar oluşturmaktadır. Bu belge grubu, Harbiye Nezareti ve askeri eğitim makamları ile Bingazi-Derne havalisindeki yerel makamlar arasında yürütülen yazışmaları içerir. Sevk telgrafları, öğrenci cetvelleri, mektep kabul yazıları, iâşe ve harcırah talepleri, öğretmen tayinine ilişkin kayıtlar, firar pusulaları ve tahkik raporları, talebelerin seçilmesinden eğitim kurumlarına yerleştirilmesine kadar

uzanan süreci farklı yönleriyle izlemeye imkân vermektedir. Aynı dosya içinde bulunan çeşitli leflere ait belgeler, ait oldukları işlem ve yazışma zinciri içinde karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu talebelere yönelik eğitim anlayışı, yalnız mektebe kayıt işlemiyle sınırlı kalmamış, sevk, iâşe, geçici iskân, kurumlara kabul, denetim ve gerektiğinde yeniden yönlendirme meselelerini birlikte içeren çok aşamalı bir süreç olarak işlemiştir.

Yöntem bakımından çalışma, belge temelli karşılaştırmalı bir incelemeye dayanmaktadır. Talebe sayıları, kafiye hareketleri, isim cetvelleri, kabul şartları, okul dağılımları, iâşe kayıtları ve firar yazışmaları aynı sürecin farklı safhalarını yansıtan kayıtlar olarak birlikte değerlendirilmiştir. Belgelerde görülen değişken rakamlar tek bir kesin toplamın ifadesi olarak alınmamış, sevk sırasında kafiyelelere katılan veya kafiyelelerden ayrılan, hastalanan, farklı kurumlara yönlendirilen ya da firar eden talebelerin mevcudundaki değişimlerle ilişkilendirilmiştir. Bu sebeple arşiv belgeleri yalnız olayların sıralı kaydı olarak değil, devletin eğitim ve himaye düzenini kurarken karşılaştığı imkânları, güçlükleri ve uyum meselelerini gösteren birbirini tamamlayan kayıtlar olarak ele alınmıştır.

Çalışma, girişin ardından beş ana bölümde ilerlemektedir. İlk bölümde talebelerin seçilmesi ve toplumsal profili ele alınacaktır. İkinci bölüm, Trablusgarp'tan Mısır, Şam, Beyrut ve İstanbul hattına uzanan sevk sürecini inceleyecektir. Üçüncü bölümde öğrencilerin askeri, mülki ve mesleki mekteplere dağıtılması ile okul kapasiteleri değerlendirilecektir. Dördüncü bölüm, iskân, iâşe, kıyafet, sağlık, temel eğitim ve mesleki-askeri yetiştirme meselelerine ayrılacaktır. Beşinci bölümde uyum sorunları, denetim uygulamaları ve firar vakaları ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise incelenen belge grubunun tamamından elde edilen sayısal ve tematik bulgular üzerinden eğitim ve himaye politikasının uygulamadaki sınırları değerlendirilecektir.

Bu çalışmanın literatüre katkısı, Trablusgarp Harbi'nin sosyal sonuçlarını eğitim tarihi ve çocuk himayesi perspektiflerini bir araya getirerek incelemesidir. Mevcut araştırmalarda çoğunlukla ayrı başlıklar altında ele alınan göç, sevk, sağlık, askeri eğitim ve kurumsal kapasite meseleleri, burada aynı talebe topluluğunun bürokratik takibi üzerinden birbiriyle ilişkilendirilmektedir. Bu yaklaşım, Osmanlı idaresinin toprak kaybı sonrasındaki faaliyetlerini yalnız askeri ve diplomatik gelişmelere verilen bir tepki olarak değil, çocukların farklı kurumlar arasında sınıflandırıldığı, yerleştirildiği ve gözetildiği bir eğitim ve himaye düzeni çerçevesinde değerlendirmeye imkân vermektedir. Talebe mevcudundaki dalgalanmaların kayıtlar arasındaki basit bir tutarsızlık şeklinde değil, sevk ve yerleştirme boyunca sürekli yeniden biçimlenen hareketli bir topluluğun bürokratik yansıması olarak yorumlanması da çalışmanın analitik katkısını oluşturmaktadır.

1. Talebelerin Seçilmesi ve Profili

Trablusgarp Harbi sırasında Bingazi ve Derne havalisinden Osmanlı ülkesindeki mekteplere gönderilen talebeler, savaşın rastgele savurduğu çocuklardan oluşmuyordu. Daha ilk aşamada belirli bir seçme fikri vardı. Bu seçim yalnız yaşa veya okula elverişliliğe göre yapılmadı. Ailelerin yerel itibarı, şeyh ve aşiret çevreleriyle bağları, çocukların daha önce gördükleri tahsil, savaş içinde uğradıkları kayıplar ve devlet hizmetine yönlendirilebilme ihtimalleri birlikte dikkate alındı. Bu yüzden “Trablusgarplı talebeler” ifadesi, tek tip bir öğrenci grubunu değil, savaşın bir araya getirdiği farklı sosyal ve eğitimsel profilleri karşılamaktadır.

Bu profilin anlaşılabilmesi için önce Bingazi ve Derne havalisinin Osmanlı idaresindeki yerine bakmak gerekir. Bingazi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Trablusgarp vilayetinin sıradan bir sancağı olarak kalmamış, doğrudan merkezle ilişkilendirilen, askeri ve siyasi değeri artan bir bölge haline gelmişti. Bölgenin 1860'lardan itibaren Avrupalı devletlerin ve ticari şirketlerin ilgisine açılması, Osmanlı idaresini burada daha dikkatli davranmaya yöneltti. Bingazi'nin müstakil mutasarrıflık statüsü kazanması, Derne, Tobruk ve Cebel-i Ahdar gibi çevrelerle birlikte düşünülmesi, devletin bu sahayı Kuzey Afrika'daki varlığını korumaya yarayan ileri bir hat olarak gördüğünü anlatmaktadır (Çınar, 2004, s. 19-53; Atalay, 2026, s. 433-447).

Bingazi-Derne çevresinde merkezi idarenin muhatap olduğu toplum, sahil kasabalarındaki şehirli nüfustan ibaret değildi. Geniş sahalara yayılan aşiretler, göçebe ve yarı göçebe gruplar, yerel şeyh aileleri, Senusi zaviyeleri etrafındaki dini çevreler ve savaş sırasında silah altına alınan mücahitler, bölgedeki siyasi ve toplumsal dokunun başlıca unsurlarıydı. Libya tarihinin sosyal yapısına dair çalışmalar, kıyı şehirleriyle iç bölgeler arasında düz bir hiyerarşi bulunmadığını, kabile, pazar, zaviye ve bölgesel ağların Osmanlı idaresiyle temas halinde yaşadığını belirtmektedir (Ahmida, 1994, s. 11-

15, 73-99; Anderson, 1986, s. 3-13, 17-24). Talebe seçiminin özellikle meşayih ve urban çocukları etrafında şekillenmesi bu zemin üzerinde anlam kazanmaktadır.

Senusi çevreleri bu seçme sürecinin dışında tutulamaz. Senusi zaviyeleri yalnız zikir ve ibadet yeri değildi. Ticaret ve hac yolları üzerinde konaklama, haberleşme, eğitim, misafir ağırlama ve yerel ihtilafları yatıştırma gibi işlevler de üstlenmişti. Zaviyeler, bulundukları yerlerde kısa sürede toplumsal çekim merkezleri haline gelmişti. Osmanlı makamlarıyla Senusi şeyhleri arasındaki temaslar, yalnız dini yakınlıkla açıklanamayacak kadar genişti. Bu ilişkinin içinde siyasi sadakat, hilafetle irtibat, yerel nüfuz ve askeri iş birliği de vardı (Kavas, 2009, s. 536-538; Özköse, 2013, s. 11-39; Alwarshfani ve Yakupoğlu, 2021a, s. 918-951). Arşiv belgelerinde geçen “evlad-ı meşayih” tabiri bu bakımdan basit bir soy kaydını ifade etmemektedir. Devlet, savaş sırasında dayandığı yerel dini ve kabilevi ağların çocuklarını İstanbul’daki eğitim kurumları aracılığıyla merkezi idarenin sadakat ve hizmet dairesine dahil etmeye çalışmıştır.

Bu çocukların geldiği çevre tamamen eğitimsiz değildi. Trablusgarp vilayetinde XIX. yüzyıl boyunca hem geleneksel zaviye ve sıbyan mektepleri hem de modern Osmanlı eğitim kurumları varlık göstermişti. Trablusgarp, Bingazi, Derne, Tobruk ve çevresinde ibtidai mektepler, rüşdiyeler, idadiler, sanayi mektebi, ziraat mektebi, Darümuallimin ve askeri rüşdiye gibi kurumlar açılmış veya açılması düşünülmüştü. Osmanlı idaresi, bölgede Türkçe öğretimi ve modern mektep düzeni üzerinden de bir eğitim siyaseti yürütmeye çalışmıştı (Alwarshfani, 2022, s. 45-99, 105-180). Bu sebeple savaş sırasında İstanbul’a gönderilmek istenen çocuklar, Osmanlı eğitim düzenine tamamen yabancı bir çevreden gelmiyordu. Devlet bir yandan savaşın bozduğu eğitim hayatını telafi etmeye çalışmış, diğer yandan bölgenin daha önce tanıdığı Osmanlı eğitim çizgisini İstanbul ve Anadolu mektepleri üzerinden sürdürmek istemiştir.

Yerel eğitim kurumları da sevk sürecini bekleyen pasif unsurlar değildi. Darümuallimin müdürlüğü, Teşrinisani başında talebe kaydına başladığını, Giritliler ve Araplardan imtihanla birkaç öğrenciyi kabul ettiğini, fakat ordugahtan gönderilecek talebeler hala sevk edilmediği için derslere başlayamadığını bildirmişti (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 26, 4 Teşrinisani 1328). Bu kayıt, talebe meselesinin yalnız İstanbul’daki mekteplere nakil planından ibaret olmadığını haber verir. Savaş sahasına yakın eğitim kurumları da öğrenci beklemiş, yerel kayıt faaliyeti sevk gecikmeleri sebebiyle aksamıştır.

Trablusgarp’taki askeri eğitim mirası da bu çerçevede önemlidir. Trablusgarp Askeri Rüşdiye Mektebi’nde yatılı bölüm, öğrenci yaşı, aile onayı, kabile içinde babanın itibarı, güzel ahlak, sağlık ve Osmanlı Türkçesi bilgisi gibi hususlar kayıt şartları arasında yer alıyordu (Alwarshfani ve Yakupoğlu, 2021b, s. 1525-1527, 1537). Bu şartlar, 1912’de Bingazi’den gönderilen öğrenciler için İstanbul’da yapılan değerlendirmelerle örtüşmektedir. Öğrencinin yaşı, önceki tahsili, ailesinin sosyal konumu, sağlık durumu ve hangi eğitim basamağına alınabileceği gibi sorular savaş sonrasında bir anda ortaya çıkmadı. Bunlar, Osmanlı’nın taşra çocuklarını modern okul düzenine alırken kullandığı daha eski idari alışkanlıkların devamı niteliğindedir.

Bu noktada Aşiret Mektebi tecrübesi de karşılaştırmalı bir zemin sunar. Trablusgarplı talebelerin doğrudan Aşiret Mektebi öğrencisi olduğu söylenemez. Fakat aşiret ve yerel nüfuz çevrelerinin çocuklarını İstanbul’da eğiterek merkeze bağlama fikri, II. Abdülhamid döneminde daha önce denenmişti. Osmanlı eğitim siyaseti içinde çevre nüfus gruplarına yönelik uygulamalar, Osmanlı Türkçesinin öğretilmesi, halifeye bağlılığın güçlendirilmesi ve aşiret çocuklarının merkezde eğitilmesi gibi hedeflerle iç içe yürümüştü. Aşiret Mektebi de özellikle Arap aşiret çocuklarını devlet bünyesinde eğitmek, onları Osmanlılık ve İslamcılık fikri içinde yetiştirmek amacıyla açılmıştı (Somel, 2010, s. 287-293, 337-338; Tekin ve Duman, 2021, s. 420-423). Trablusgarplı talebelerin sevk bu eski modelin birebir tekrarı değildir. Yine de kaybedilen vilayetten gelen çocuklara gösterilen ilgi, yerel seçkin çocuklarını eğitim yoluyla merkeze bağlama fikrinin savaş sonrası şartlarda yeniden canlandığını düşündürmektedir.

Arşiv kayıtları talebe tespitinin tek bir merkez tarafından ve tek seferde yürütülmediğini ortaya koymaktadır. Tobruk’tan gelen telgraflar, aday bulma sürecinin dar bir saha içinde nasıl ilerlediğini anlatır. İlk kayıta, talep edilen şartlara uygun üç meşayih çocuğu bulunduğu bildirilmiş, ertesi gün bu sayıya iki çocuk daha eklenerek toplamın beşe ulaştığı yazılmıştır. Buna karşılık aynı merkezden gönderilen başka bir cevapta, küçük zabıt mektebine gönderilecek öğrenci bulunmadığı belirtilmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 10, 14 Eylül 1328; lef. 11, 15

Eylül 1328; lef. 17, 10 Teşrinievvel 1328). Merkez belirli sayıda öğrenci istemiştir, ancak yerel makamlar her talebi otomatik biçimde karşılayamamıştır. Uygun yaşa, tahsil durumuna ve bedensel yeterliliğe sahip çocuk bulmak ayrıca uğraş gerektirmiştir.

Aday arayışı bazı yerlerde ailelerin doğrudan müracaatıyla genişledi. Şehat'tan gönderilen bir telgrafta, bir babanın çocuğunu diğer talebeler gibi mektebe yazdırmak için birkaç defa müdüre başvurduğu, fakat kabul edilmediği belirtiliyordu. Baba, diğer talebeler hareket etmeden kendi çocuğunun da kabul edilmesini istiyordu. Başka bir kayıta, on dört yaşında bir çocuğun mektebe girmek üzere müracaat ettiği, fakat gönderilmeden önce mahallindeki doktor tarafından muayene edilmesi ve hastalıktan ari olduğunun anlaşılması gerektiği yazılmıştı (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 20, 11 Teşrinievvel 1328; lef. 21, 12 Teşrinievvel 1328). Bu belgeler, seçimin yalnız yukarıdan verilen bir emirle işlemediğini göstermesi bakımından önemlidir. Aile talepleri, yerel mektep idareleri ve sağlık muayenesi aynı sürecin parçası olmuştur.

“Bingazi ve Derne evlad-ı meşayih ve urbanından mekatibe konulacak talebe defteri” başlıklı kayıt, talebe grubunun sosyal zeminini daha açık biçimde verir. Defterde yalnız isimler yoktur. Öğrencilerin hangi mektep türüne ayrıldığı, baba adları, bazı hallerde yerleştirilecekleri kurum ve özel notlar da yazılmıştır. İlk sayfada sanayi mekteplerine ayrılan çocukların bir kısmının Şam Sanayi Mektebi'ne tefrik edildiği belirtilmiştir. Başka sayfalarda Darümuallimin'e, mülki mekteplere ve ziraat mektebine ayrılan öğrenciler yer alır. “Sünusi”, “Şeyh”, “Ağazade”, “Efendizade” gibi kayıtlar, çocukların aile çevrelerinin yerel itibarını yansıtmaktadır (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 31-33, 35-40; ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 2, 4 Kanunusani 1328).

Merc'ten gelen iki telgraf, toplu sevk haberinin yerelde yeni talepler doğurduğunu açık biçimde haber verir. Kaymakam Nureddin Bey, hazırlanmış olan otuz yedi talebenin yola çıkarılmak üzere olduğu sırada bu meseleyi duyan bazı kimselerin kendi çocuklarını da beraber göndermek istediklerini bildirmiştir. Bir infial yaşanmaması için onların evlatlarının da talebe kafilesi arasına alınmasına izin verilmesini istemiştir. Aynı günlerde Maarif Müdür Vekili Yüzbaşı Kadri, ibtidai tahsil görmüş ve istenen vasıfları taşıyan beş öğrenciyle Merc'e ulaştığını, fakat Merc'ten gönderilen elli çocuğun gerçekten istenen şartlara uygun olup olmadığını bilmediğini yazmıştır (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 28, 28 Teşrinisani 1328; lef. 29, 28 Teşrinisani 1328). Yereldeki beklenti ile merkezin aradığı şartlar her zaman aynı noktada buluşmamıştır.

Aynı dosya içindeki ayrıntılı cetvel, seçimin yalnız geniş bir “meşayih çocukları” ifadesiyle sınırlı kalmadığını gösteren önemli bir kayıttır. Merc, Sakul ve Tağlikiyun gibi yerlerden gelen öğrenciler, Selatine, Avakir, Akayile ve Taraş gibi kabilelerle birlikte kaydedilmiştir. Bazı öğrencilerin baba adları “Şeyh”, “Ağazade” veya “Efendizade” unvanlarıyla yazılmıştır. Kayıtlar arasında bir öğrencinin “Merc Fazlı Mekteb-i İbtidaiyesi”nden şahadetname aldığı, başka bir öğrencinin babasının Bingazi'deki çatışmada şehit olduğu belirtilir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 31-33, 35-40). Bu iki not, talebe profilinin iki yönünü öne çıkarır. Öğrenciler arasında daha önce örgün eğitim görmüş çocuklar vardı. Savaşta aile kaybına uğrayanlar da bu eğitim ve himaye sürecine dahil edilmiştir.

Seçim işlemlerinde yaş ve tahsil seviyesi baştan itibaren izlenmiştir. 10 Teşrinievvel 1328 tarihli bir yazıda Derne Kumandanı Mustafa Kemal, İstanbul mekteplerine gitmek üzere şark kolunda on altı talibin bulunduğunu bildirir. Bu çocuklardan üçü on beş, dördü on dört, dokuzu on üç yaşındadır. Aynı belgede öğrencilerin ibtidai tahsillerini tamamladıkları kayda geçirilmiştir. Yazının sonunda Şeyh Salih'in çevresinden bir çocuk için muayene kaydı düşülmesi, sevk edileceklerin yalnız talep üzerine alınmadığını anlatır (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 18, 10 Teşrinievvel 1328). Yaş, ilk tahsil ve sağlık muayenesi, savaş alanında dahi seçimin temel ölçütleri arasında yer almıştır.

Sağlık muayenesi ve bedeni uygunluk, özellikle askeri ya da mesleki mekteplere yönlendirilecek çocuklar için önemsenmiştir. Şehat'tan gönderilen bir telgrafta, küçük zabıt mektebine gitmek isteyen Giritli Selim bin Mehmed ve Halil bin Ali ile Derneli Beşir bin Hacı Mebruk ve Derneli Mustafa bin Hacı Salim'in talip oldukları bildirilmiştir. Mahallinde bulunanların tıbbi muayenelerinin yapıldığı ve sevkleri için emir beklendiği kaydedilmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 16, 10 Teşrinievvel 1328). Öğrenciler yalnız isim ve yaş üzerinden değil, okulun askeri veya mesleki düzenine dayanıp dayanamayacakları bakımından da değerlendirilmiştir.

Dersaadet'teki askeri eğitim makamları aynı ölçütleri daha sistemli biçimde kullanmıştır. Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriye Müfettişliği, 19 Kanunuevvel 1328 tarihli cevabında rüşdiye sınıflarında yaş farkının fazla olmaması gerektiğini belirtir. Buna göre rüşdiye birinci sınıf için azami yaş on üç, ikinci sınıf için on dört, üçüncü sınıf için on beş kabul edilmiştir. Bingazi'den gelecek talebeler arasında bu yaş sınırlarını aşanların küçük zabıt mekteplerine veya katiplik gibi başka alanlara yönlendirilmesi düşünülmüştür (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 117, 119, 19 Kanunuevvel 1328). İmalat-ı Harbiye Sanayi Mektebi'nin cevabı da benzer bir çerçeveye sahiptir. Bu mektebe alınacak çocukların on ikiden küçük, on dörtten büyük olmaması, ibtidai mektep şahadetnamesi veya buna denk bir bilgi seviyesine sahip bulunması şart koşulmuştur. Bingazi'den gelenler arasından ancak bu ölçütleri taşıyan yaklaşık otuz öğrencinin ayrılabilceği bildirilmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 121, 22 Kanunuevvel 1328).

Bu şartlar, devletin talebe grubuna bakışındaki gerilimi açıkça hissettirir. Bir tarafta harp içinde korunması ve merkeze bağlanması istenen çocuklar vardı. Diğer tarafta her kurumun kendi yaş, sınıf, dil ve önceki tahsil şartı bulunuyordu. Bingazi'den gelen çocuklar, Osmanlı idaresi nezdinde yalnız himayeye muhtaç talebeler değil, savaş sırasında Osmanlı tarafıyla ilişki kurmuş yerel ailelerle bağın sürdürülmesi bakımından da önemli görülüyordu, fakat eğitim kurumları onları hemen kendi düzenine alamıyordu. Bu yüzden talebelerin profili yalnız kim olduklarıyla değil, hangi kuruma alınabilecekleriyle de tanımlandı. Yaşı küçük olanlar rüşdiye veya sanayi mektebi için düşünülürken, yaşça büyük olanlar küçük zabıtlık, katiplik veya başka mesleki yollara ayrıldı.

Toplu kabilelerin dışında, savaş sebebiyle tahsili yarıda kalmış eski mektep öğrencileri de bu sürece dahil olmuştur. 15 Nisan 1328 tarihli bir belgede, Trablusgarp İdadi Mektebi birinci sınıf talebesinden ve Merih kazası ahalisinden Salih Türkizade Şerif Efendi'nin, harp ilanından sonra Bingazi'den ayrıldığı ve tahsiline devam etmek üzere Dersaadet'e gönderildiği belirtilir. Bir başka belgede, Trablusgarp Rüşdiye-i Askeriyesi üçüncü sınıf talebesi Mehmed Beşir Efendi'nin İtalyanlar tarafından esir edildiği, daha sonra serbest bırakıldığı ve askeri rüşdiyeye kabul edilmek üzere gönderildiği kayda geçer (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 4, 15 Nisan 1328; lef. 2, 14 Nisan 1328). Bu örnekler, savaşın mevcut Osmanlı mektep düzenini de dağıttığını anlatır. İstanbul'a sevk edilenler arasında yalnız yeni seçilen çocuklar değil, eski öğrenciler de vardı.

Aynı çizgide Mekteb-i Harbiye birinci sınıf öğrencilerinden Hüseyin ayrı bir örnek oluşturur. Trablusgarp ahalisinden olduğunu belirten Hüseyin, savaşın başlaması üzerine tahsilini bırakarak cepheye gittiğini, bir süre vatan hizmetinde bulunduğunu ve artık tahsilini tamamlayarak daha faydalı olabilmek için Mekteb-i Harbiye'ye dönmek istediğini bildirmiştir. Derne Kumandanlığı, gitmesine izin verilmesini uygun görmüş ve Harbiye Nezareti'ne hitaben yazı verilmesini sağlamıştır (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 8, 9 Temmuz 1328). Bu vaka, talebe profilinin yalnız çocuk yaştaki savaş mağdurlarından ibaret olmadığını gösteren önemli bir ara örnektir. Cepheye katılmak için mektebini terk eden ve sonra yeniden tahsile dönmek isteyen gençler de bu profilin içindedir.

Bireysel başvurular talebe grubunun başka bir yönünü ortaya çıkarır. Derne'de tüccardan Ali Çavuş'un oğlu Abdullatif Çavuş, 9 Teşrinievvel 1328 tarihli istidasında Dersaadet'teki Mekteb-i Fünun-ı Mecidiye'ye girmek istediğini, daha önce yaptığı başvuruya cevap alamadığını ve kaydının yapılması için kendisine bir yazı verilmesini talep etmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 12, 9 Teşrinievvel 1328). Fakat bu başvuru olumlu sonuçlanmamıştır. Bahriye Nezareti üzerinden verilen cevapta, Mekteb-i Bahriye'ye kabul yaşının on üç olduğu, o yıl talebe kabul işlemlerinin sona erdiği ve derslere başlandığı için Abdullatif Efendi hakkında artık bir işlem yapılamayacağı bildirilmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 14, 9 Teşrinievvel 1328). Savaş şartları içinde yapılan eğitim talebi, kurumların yaş sınırı ve kayıt takvimi karşısında karşılık bulamamıştır.

Ahmed Ferid Bey'in başvurusu ise farklı bir nitelik taşımaktadır. Kendisini Mısırlı bir Osmanlı ve Hilal-i Ahmer'de gönüllü olarak görev yapmış biri şeklinde tanıtan Ahmed Ferid, Mekteb-i Harbiye'ye girmek istemiştir. Bingazi Kumandanlığı onun zekasını, çalışkanlığını ve vatanperverliğini vurgulamıştır. Ancak askeri eğitim makamları otuz yaşındaki bir kimsenin mektebe kabulünün uygun olmadığını, Osmanlı ordusuna girmek istiyorsa ihtiyat zabıt mektebinin tavsiye edilebileceğini belirtmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 5, 12 Haziran 1328; lef. 7, 13 Haziran 1328; lef. 9, 22 Temmuz 1328). Bu örnek, savaş ortamındaki sadakat ve gönüllülüğün

tek başına yeterli sayılmadığını gösterir. Yaş ve sınıf şartları ile kurumun kabul ölçütleri, başvuru sahibinin siyasi ya da ahlaki niteliklerinden önce gelmiştir.

Talebe profiline dahil edilmesi gereken küçük bir grup da teknik eğitim talebiyle ilişkilidir. Bingazi'den meşayih evladıyla birlikte gelen ve tüfençilik öğrenmek üzere İmalat-ı Harbiye'ye yönlendirilen iki usta, yaş ve statü bakımından çocuk talebelerden ayrılır. Buna rağmen aynı savaş sonrası himaye ve yetiştirme hattı içinde değerlendirilmiştir. Bu iki kişinin yiyecek, elbise ve yatacak yer sıkıntısı çektiği, söz konusu ihtiyaçların İmalat-ı Harbiye tarafından karşılanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 158, 12 Mayıs 1329). Devlet, Trablusgarp çevresinden gelenleri yalnız okul çağındaki çocuklar olarak görmemiş, teknik beceri kazanabilecek kişilerle de ilgilenmiştir. Bu iki usta, ilerleyen bölümlerde mesleki yetiştirme meselesi içinde ayrıca ele alınacaktır.

Bu kayıtlar birlikte değerlendirildiğinde, Trablusgarplı talebelerin profili dört ana unsur etrafında belirginleşir. İlk grup, meşayih ve urban çevrelerinden gelen, savaş sırasında Osmanlı tarafıyla yakın ilişki kurmuş ailelerin çocuklarıdır. İkinci grup, ibtidai tahsilini tamamlamış veya belirli bir eğitim basamağına yerleştirilebilecek yaşta bulunan çocuklardan oluşur. Üçüncü grup, harp sebebiyle mevcut mektep hayatı kesintiye uğrayan rüşdiye ve idadi talebeleridir. Dördüncü grup ise bireysel başvurularla veya teknik eğitim isteğiyle sürece dahil olan daha farklı yaştaki kişilerdir. Bu çeşitlilik makalenin temel iddiasını güçlendirir. Osmanlı Devleti, kaybettiği vilayetin çocuklarını yalnız koruma altına almak istememiştir. Onları yaşlarına, sosyal bağlarına ve eğitim imkânlarına göre farklı kurumlara yönlendirmeye çalışmıştır. Talebelerin seçimi bu bakımdan basit bir yardım faaliyeti değil, kaybedilen coğrafyayla kurulmak istenen yeni bağın ilk halkasıdır.

2. Sevk, Geçiş ve Geçici İkamet

Talebelerin seçilmesi, savaş alanından çıkarılmalarıyla tamamlanmadı. Asıl güçlük, bu çocukların Bingazi ve Derne havalisinden alınarak Osmanlı ülkesindeki güvenli merkezlere ulaştırılması sırasında başladı. Trablusgarp Harbi, Osmanlı Devleti'nin asker, mühimmat ve insan sevki bakımından en zorlandığı savaşlardan biriydi. İtalyan donanması, savaşın ilk günlerinden itibaren Trablusgarp ve Bingazi sahillerini abluka altına almış, Osmanlı limanlarıyla Kuzey Afrika arasındaki doğrudan teması büyük ölçüde kesmişti. Denizlerde savaş kaçağı sayılan maddelerin kapsamı genişletilmiş, tarafsız gemiler bile kontrol ve el koyma tehdidiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu şartlarda talebeleri doğrudan İstanbul'a göndermek, yalnız idari bir karar değildi. Deniz güvenliği, tarafsız devletler, geçiş izinleri ve yol üzerindeki makamlarla irtibat aynı anda düşünülmeliydi (Beehler, 1913, s. 16-17, 24-27; Temel, 2005, s. 204-208).

Savaş boyunca bölgeye giden gönüllü subaylar, Hilal-i Ahmer heyetleri ve yardım kafileleri de benzer güzergâh sorunlarıyla karşılaşmıştı. İstanbul'dan Trablusgarp'a uzanan yol artık tek bir hat üzerinden işlemiyordu. Tunus, Mısır, Marsilya, İskenderiye, Hayfa, Şam ve Beyrut gibi duraklar savaşın görünmeyen menzilleri haline gelmişti. Subayların Mısır ve Tunus üzerinden sivil kıyafetlerle, müstear isimlerle veya Hilal-i Ahmer heyetleri içinde geçiş yapmaları, Osmanlı idaresinin savaş şartlarında ne kadar dolaylı ve ihtiyatlı bir sevk düzeni kurmak zorunda kaldığına işaret eder (Bilgin Geçer ve Kurşun, 2026, s. 132-135; Akgün ve Uluğtekin, 1992, s. 26-32). Talebelerin sevki de bu karmaşık hat içinde gerçekleşti. Ancak onların durumu subaylardan farklıydı. Çocukların yalnız geçişleri değil, yol boyunca yaşları, iskânları, refakatleri, hastalananların tedavisi ve geçici olarak hangi merkezde tutulacakları da ayrıca düşünülmeliydi.

Talebe sevkinin ilk uygulamaları savaş sahasında şekillendi. Derne Kumandanlığı, İstanbul mekteplerine gitmek isteyen on altı talebenin bulunduğunu, bunların yaşlarını ve ibtidai tahsillerini tamamladıklarını bildirmiş, çocukların muayene için gönderilmelerini istemişti. Aynı günlerde Darümualliminin müdürlüğü de ordugâhtan sevk edilecek talebeler henüz ulaşmadığı için derslere başlayamadığını kaydetmişti (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 18, 10 Teşrinievvel 1328; lef. 26, 4 Teşrinisani 1328). Bu kayıtlar, talebelerin eğitiminin yalnız İstanbul'da alınan merkezi kararlara dayanmadığını, savaş bölgesindeki kumandanlıklar ile yerel eğitim kurumlarının hazırlık ve uygulamalarıyla birlikte yürütüldüğünü göstermektedir.

Savaş sahasından çıkış, yalnız "talebe gönderme" kararıyla halledilebilecek bir iş değildi. Tobruk hattından gelen bir telgrafta, hareketin ilk günü iki saatlik mesafede konaklandığı, ertesi sabah mevcut yüz altmış dört talebeyle yola devam edildiği yazılmıştı. Aynı kayıta pirinç ve yağın tükendiği, gidilen yerde peksimet bulunmadığı, İskenderiye'ye kadar deve, şimendifer, erzak ve diğer masraflar için

yeniden paraya ihtiyaç duyulduğu bildirilmişti. Aynı yazışma çevresinde, talebelerin sevkine memur edilmek üzere Jandarma Zabiti Rahome Ağa'nın birkaç gün alıkonulması da istenmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 25, 28 Teşrinievvel 1328; lef. 22, 19 Teşrinievvel 1328; lef. 24, 19 Teşrinievvel 1328). Kafilayı savaşı sahasından çıkarmak, yol azığı, nakliye vasıtası, para ve refakat memuru teminiyle birlikte yürümüştür.

Daha geniş kafileler için karar verildiğinde sayı büyüdü ve güzergâh değişti. Bingazi'den gönderilen 191 talebeye ikinci kafele olarak 63 öğrencinin daha eklendiği, bu yeni kafilenin Mısır'dan yola çıkarıldığı bildirildi. İstanbul'da askeri ve mülki mektepler için hazırlık yapılması istenmişti. Fakat mesele yalnız talebelerin varacağı mekteplerle ilgili değildi. Onların hangi yoldan geleceği, hangi limana çıkarılacağı ve savaş devam ederken denizden mi yoksa karadan mı ilerletileceği de tartışılmıştır (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 110, 4 Kanunuevvel 1328).

Mısır'daki makamlarla yapılan yazışmalarda, talebelerin yola çıkarılması kadar Dersaadet'te hangi mekteplere ne kadar öğrencinin ayrılacağı da önem kazandı. Mısır Fevkalade Komiserliği'ne gönderilen bir şifrede, Bingazi'den iki kafele halinde gelen çocukların beraberlerindeki heyetle müreffehen İstanbul'a gönderilmeleri istenmişti. Memurların elindeki cetvellere göre hangi mektebe ne miktar talebe ayrıldığı sorulması, mekteplerde yer hazırlanması için hareket günlerinin bildirilmesi talep edilmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 112, 9 Kanunuevvel 1328). Böylece sevk daha yoldayken okul kapasitesiyle birlikte düşünülmeye başlanmıştır.

Mısır Fevkalade Komiserliği'ne gönderilen yazışmalarda ihtiyatlı bir dil kullanılmıştır. Bingazi talebelerinin Osmanlı ülkesine naklinde İtalyanlarca zaten güçlük çıkarıldığı, denizden gönderilmelerinde sakınca görüldüğü takdirde karadan sevk edilmeleri, Yunan makamlarınca tutulmalarına meydan verilmemesi ve sevk sırasında dikkatli davranılması istenmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 123, 13 Kanunuevvel 1328). Çocukların nakli burada yalnız coğrafi bir güzergâh meselesi değildir. İtalya'nın denizlerdeki baskısı, Yunan makamlarıyla yaşanabilecek sorunlar ve öğrencilerin tarafsız ya da hasım unsurlar tarafından alıkonulma ihtimali sevk bir güvenlik meselesine dönüştürmüştür.

Mısır hattında bir süre bekletme ihtimali de gündeme geldi. Bir yazıda, Bingazi'den gelen talebelerin savaşın sonuna kadar Mısır'da bulundurulmaları teklif ediliyordu. Fakat bu ihtimalin sakıncaları kısa sürede dile getirildi. Talebeler Mısır'da kalırsa İtalyanlarla temas kurmaları ve işgal edilmeleri mümkün görülüyor, daha sonra onları almakta güçlük yaşanabileceği düşünülüyordu. Buna karşılık karadan sevk de kolay değildi. Rauf Paşa, kafilade altı-yedi yaşlarında çocuklar bulunduğunu, bunların Arap evladı olup soğuğa alışmadıklarını, Halep ve Adana arasındaki bazı mesafelerin hayvanla aşılması gerektiğini bildirerek bahara kadar bekletilmelerini daha uygun buluyordu (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 126, 18 Kanunuevvel 1328; lef. 128, 19 Kanunuevvel 1328; lef. 124, 17 Kanunuevvel 1328). Bu yazışmalarda, düşman tehlikesinin yanı sıra çocukların yaşı, iklim koşulları, yol mesafesi ve bedensel dayanıklılıkları da dikkate alınmıştır.

Bu ihtiyatlı tavır, dönemin deniz savaşıyla uyumluydu. İtalya yalnız Trablusgarp kıyılarıyla yetinmemiş, savaş Doğu Akdeniz'e, Kızıldeniz'e ve Çanakkale Boğazı çevresine taşıyarak Osmanlı hükümetini barışa zorlamaya çalışmıştı. Beyrut'un bombardımanı, Doğu Akdeniz limanlarının güvenli arka sahalar olmadığını acı biçimde hatırlatmıştı. Çanakkale Boğazı'na yönelik İtalyan harekâtı ve Kızıldeniz'deki mücadele de aynı genişlemenin parçalarıydı (Umar, 2001, s. 729-736; Karakaş, 2013, s. 84-95; Korkmaz, 2013, s. 17-43). Böyle bir ortamda İskenderiye'den Hayfa'ya, oradan Şam'a veya Beyrut'a uzanan hat basit bir yol tercihi değildi. Bu yol, İtalyan deniz baskısını azaltmak ve çocukları Osmanlı idaresinin daha emin gördüğü merkezlerde toplamak için seçilmişti.

Mısır üzerinden yapılan sevkte İskenderiye ilk ana durak oldu. Rauf Paşa'nın telgrafına göre talebeler, öğleden sonra İskenderiye'den Hıdiviye vapurlarıyla Hayfa'ya hareket edecekti. Daha sonra Dersaadet'e gönderilmeleri düşünülmekle birlikte, o aşamada Şam'da iskân ve ikamet etmeleri daha kolay görülmüştü. Hayfa'dan Şam'a ücretsiz trenle nakledilmeleri için gerekli makamlara emir verilmesi istenmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 130, 21 Kanunuevvel 1328). Bu plan, çocukların bir defada İstanbul'a aktarılmadığını gösterir. İskenderiye deniz geçişini, Hayfa demiryolu bağlantısını, Şam ise geçici ikamet ve toplama merkezini temsil ediyordu.

Birkaç gün sonra bu düzen daha açık hale geldi. Bingazi evlad-ı meşayihinden 239 talebenin İskenderiye'den Hıdiviye vapuruyla Hayfa'ya hareket ettirildiği, harbin devamı sırasında Şam ve Beyrut'ta ikametlerinin uygun görüldüğü bildirildi. Aynı yazıda çocukların karşılanması, refakatleri, iskân ve iaşeleri için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 131, 22 Kanunuevvel 1328). İstanbul'daki makamlar, talebelerin askeri ve mülki mekteplere yerleştirilmesi için hazırlık yaparken, savaş şartları onların bir süre Suriye hattında tutulmasını daha uygun hale getirmiştir. Dersaadet nihai hedef olarak kalmış, fakat yol önce Doğu Akdeniz ve Suriye merkezlerine yönelmiştir.

Şam'a ulaşan kabile yalnız talebelerden ibaret değildi. Sekizinci Kolordu Kumandanı Faik Paşa, Bingazi evlad-ı meşayihinden 263 talebenin, hedaya-yı seniyyeyi taşıyan üç kişilik heyetle birlikte Şam'a salimen vardığını ve istirahat sebeplerinin tamamlandığını bildiriyordu. Aynı yazışma zincirinde, Şeyh Senusi'nin padişaha gönderdiği hediyelerden bazı unsurların talebe kafilesiyle geldiği, sandıkla tüfenk gibi kalan hediyelerin ise İskenderiye'de Prens Ömer Tosun Paşa'nın dairesinde bırakıldığı anlaşılır (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 132, 26 Kanunuevvel 1328; lef. 134, 27 Kanunuevvel 1328). Talebe sevk bu yönüyle yalnız eğitim işi değildir. Senusi çevresiyle sürdürülen sembolik ve siyasi temaslar da aynı yolculuğun içine girmiştir.

Şam ve Beyrut'un seçimi tesadüfi değildi. Beyrut, XX. yüzyıl başında Osmanlı Suriye'sinin en işlek limanlarından biriydi. Şam'ın denize açılan kapısı sayılan liman, demiryolu bağlantılarıyla hinterlandına bağlanmış, ithalat ve yolcu hareketleri bakımından Doğu Akdeniz'in önemli merkezleri arasında yer almıştı (Yıldız, 2019, s. 61-63, 73-79). Ancak Beyrut aynı zamanda savaşın hedef aldığı bir liman şehriydi. İtalyan donanmasının 24 Şubat 1912'de Beyrut'u bombardıman etmesi, şehirde askeri gemilerin batırılması, sivillerin ölmesi, bankaların, rıhtım çevresinin ve kamu binalarının zarar görmesi, bu limanın kırılganlığını göstermişti (Umar, 2001, s. 735-746). Talebelerin Beyrut ve Şam'da tutulması bu sebeple iki taraflı bir anlam taşır. Bu merkezler nakil ve barınma bakımından elverişliydi, fakat savaşın genişlediği Akdeniz ortamında her liman kendi riskini de taşıyordu.

Geçici ikamet yalnız bekleme anlamına gelmedi. Bazı talebeler yol üzerinde veya geçici kaldıkları şehirlerde mekteplere ayrıldı. Bingazi ve Derne evlad-ı meşayih ve urbanından mekteplere konulacak talebe defterlerinde, kimi öğrencilerin Şam Sanayi Mektebi'ne tefrik edildiği kaydedilmişti. Başka defterlerde de Şam Sanayi'ye ayrılanların isimleri ayrıca işaretlenmişti (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 31-33, 35-40; ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 2, 4 Kanunusani 1328). Bu durum, sevk ve yerleştirme safhalarının birbirinden kesin çizgilerle ayrıldığını gösterir. Çocuklar daha İstanbul'a ulaşmadan mektep türlerine göre ayrılmaya başlanmış, Şam bir kısmı için eğitim sürecinin ilk durağı olmuştur.

Fakat Şam'daki geçici ikamet kısa sürede yeni sorunlar doğurdu. Şam Sanayi Mektebi'ne verilen on bir talebe, diğer arkadaşları gibi Dersaadet'e gönderilmelerini veya memleketlerine iade edilmelerini ısrarla istemişlerdir. Kendilerine nasihat edilmiş, fakat buna kulak asmadıkları ve mektebin düzenini bozacak davranışlarda bulunmaya başladıkları yazılmıştır (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 56, 25 Şubat 1328). Bu küçük vaka, çocukların kendi beklentileriyle devletin kurduğu plan arasında her zaman uyum olmadığını haber verir. Öğrenciler İstanbul'a gitmeyi asıl hedef saymış, Şam'daki mektep veya ikamet düzenini geçici bir durak olarak görmüştür. Bazıları için İstanbul, eğitimden önce devletin merkezine ulaşmak demektir.

Şam'daki daha büyük öğrenci topluluğu için de benzer bir hareketlilik vardı. Sekizinci Kolordu'nun yazışmalarına göre Bingazi evlad-ı meşayihinden 245 talebe, Şam Mekteb-i İdadi-i Askeriyesi'nde misafir bulunuyordu. Bunlardan biri firar etmiş, beşi tedavi için hastanede kalmış, geriye kalan 239 talebe iki kabile halinde karadan Dersaadet'e sevk edilmişti (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 60, 26 Şubat 1328). Aynı işlem zincirinde birinci kabilenin 128 kişiden oluştuğu, Yüzbaşı Musa Efendi refakatinde yola çıkarıldığı, geride kalan 111 talebenin ise Hicaz demiryolu ameliyat taburunun birinci bölüğü kumandanı İstihkam Yüzbaşı Hayri Efendi'nin refakatiyle aynı gece sevk edildiği bildirildi (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 53, 19 Şubat 1328; lef. 54, 21 Şubat 1328). Refakat meselesinin ayrıca belirtilmesi, çocukların sıradan yolcular gibi görülmediğini ortaya koyar. Onlar korunması, sayılması ve denetlenmesi gereken bir kabileydi.

Karadan sevk safhası kendi içinde ayrı bir takip düzeni doğurdu. Sekizinci Kolordu, birinci kabile olarak yüz yirmi talebenin Halep'e sevk edileceğini ve Konya'ya varışlarının telgrafla bildirilmesinin

memurlara tebliğ edildiğini yazmıştı. Daha sonra 128 kişilik ilk kafilenin hareket ettiği haber verildi. Kafileyi götüren Yüzbaşı Musa, şiddetli kar sebebiyle Konya'ya varışın geciktiğini, beklenen gün yerine pazar gününe kaldığını bildirdi. Kısa süre sonra iki memurla birlikte 111 Bingazi talebesinin Konya'ya ulaştığı kayda geçti (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 53, 19 Şubat 1328; lef. 51, 9 Şubat 1328; lef. 65, 3 Mart 1329; lef. 64, 2 Mart 1329; lef. 69, 6 Mart 1329). Bu kısa telgraflar, sevk sonuna kadar adım adım izlendiğini gösterir. Konya yalnız geçiş noktası değil, kafilelerin sayıldığı ve merkeze bildirildiği bir kontrol durağıdır.

Refakat işi, talebeler varış noktalarına ulaştıktan sonra da yazışmalarda izlenmiştir. Yüzbaşı Musa Efendi ile İstihkâm Yüzbaşısı Hayri Efendi'nin kafileyi teslim ettikten sonra kıta-i asliyelerine dönebilmeleri için yazışma yapılmış, kendilerine gerekli ilmühaber verilmiştir. Başka belgelerde, kafiyeyle birlikte gelen Cabirullah Efendi'nin dönüş harcırahı, Mısır'da yolların kapalı olması sebebiyle kalmak zorunda kalan Halep Jandarma Çavuşu Abdülgani'nin masrafı ve bu masrafın beş yüz ile altı yüz kuruş civarında tutulması meselesi ayrıca ele alınmıştır (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 67, 4 Mart 1329; lef. 50, 31 Kanunusani 1328; lef. 75, 14 Mart 1329; lef. 76, 14 Mart 1329; lef. 78, 24 Mart 1329). Sevk süreci çocukların hareketiyle bitmemiştir. Refakatçilerin dönüşü, harcırahı ve muhasebe işlemleri de aynı idari zincirin parçası olmuştur.

Bu yazışmalar, talebe sayılarının belgelerde neden değiştiğini de açıklar. Başlangıçta 191 kişilik ilk grup ve 63 kişilik ikinci kafileden söz edilirken, Tobruk hattında kafilende bulunan 164 talebeyle yola devam edildiği, Şam'a ulaşan kafiye için 263 rakamının verildiği, Mısır-Hayfa hattında ise 239 talebenin görüldüğü anlaşılar. Rauf Paşa'nın memurlar refakatinde 260 talebenin Hıdiviye vapuruyla hareket ettiğini bildirmesi de aynı hareketli kayıt düzeninin bir parçasıdır. Şam'daki mevcudun 245 olduğu, bir firar ve beş hastane kaydı düşüldükten sonra İstanbul'a sevk edilenlerin 239'a indiği görülür. Daha sonra bu 239 kişi 128 ve 111 kişilik iki kafiye ayrılmıştır (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 131, 22 Kanunuevvel 1328). Bu rakamlar birbiriyle çelişen toplamalar değildir. Yol, hastalık, firar, geçici mektep tefriki ve yeni sevk kararları mevcudu sürekli değiştirmiştir.

Sevk süreci, yardım ve sağlık kurumlarıyla kurulan daha geniş savaş pratiğinden de kopuk değildir. Hilal-i Ahmer heyetlerinin Trablusgarp'a gönderilişi sırasında geçiş izinleri, sağlık personelinin tarafsızlığı, Fransız ve İtalyan makamlarıyla yaşanan sorunlar, hasta ve yaralıların taşınması, çadır ve hastane kurulması gibi meseleler Osmanlı idaresinin savaş yıllarında insan hareketini nasıl idare etmeye çalıştığını gösterir (Akgün ve Uluğtekin, 1992, s. 21-34; Dağlar Macar, 2017, s. 957-970). Talebelerin kafileler halinde sevk edilmesi de aynı dünyanın içindedir. Çocuklar askeri birlikler gibi hareket etmiyordu, fakat savaşın mağdur ettiği ve devletin himaye etmek istediği özel bir topluluk olarak taşınyordu. Bu yüzden iâşe, tedavi, refakat zabitleri ve geçici ikamet yerleri birlikte düşünülmüştür.

Bingazi ve Derne'den çıkarılan talebelerin yolculuğu, kaybedilen vilayetten merkeze doğru gerçekleştirilen basit bir nakil süreci değildir. Bu yolculukta savaş alanı, Mısır'daki Osmanlı komiserliği, Hıdiviye vapurları, Hayfa demiryolu, Şam ve Beyrut vilayetleri, Sekizinci Kolordu ve Harbiye Nezareti aynı zincirin halkaları haline gelmiştir. Çocuklar bir taraftan Osmanlı mekteplerine hazırlanmış, diğer taraftan savaşın daralttığı ulaşım imkânları içinde korunmaya çalışılmıştır. Bu nedenle sevk ve geçici ikamet safhası, makalenin bütünü içinde özel bir yere sahiptir. Talebelerin hangi mekteplere yerleştirileceği, hangi yaş ve tahsil şartlarına göre ayrılacağı, hangi kurumların onları kabul edeceği gibi hususlar, ancak bu zorlu yolculuktan sonra belirginleşmiştir.

3. Mekteplere Dağıtım ve Kurumsal Kapasite

Bingazi ve Derne havalisinden getirilen çocukların Osmanlı mekteplerine alınması, ilk bakışta düzenli bir eğitim hamlesi gibi görünür. Belgeler yakından izlendiğinde bunun çok daha zor bir tasnif ve yer bulma meselesine dönüştüğü anlaşılar. Devletin karşısında yalnız "hangi çocuk hangi okula konulacak" sorusu yoktu. Çocuğun yaşı, daha önce gördüğü tahsil, Türkçe bilgisi, yatılı mektebe dayanıp dayanamayacağı, ailesinin savaş içindeki konumu, kurumların boş kontenjanı, ders programlarının seviyesi ve barınacak bina meselesi aynı anda hesaba katıldı. Bu yüzden dağıtım safhası, öğrencilerin yalnız mektep adlarına göre ayrıldığı teknik bir işlem değildir. Osmanlı eğitim sisteminin savaş şartlarında ne kadar esneyebileceğini sınavan bir süreçtir.

Savaş öncesinde Trablusgarp ve Bingazi çevresinde rüşdiye, ibtidai, idadi, askeri rüşdiye, sanayi ve ziraat eğitimi gibi farklı okul türleri tamamen yabancı değildi. Bingazi'de rüşdiye ve ibtidai mektepler faaldi. Derne'de ibtidai mektep vardı. Trablusgarp vilayetinde geç Osmanlı döneminde modern eğitim kurumları yaygınlaştırılmaya çalışılmıştı (Alwarshfani, 2022, s. 132-133, 180-181). Buna rağmen

bölgedeki eğitim ağı sınırlıydı. Savaş, bu sınırlı düzeni de kesintiye uğrattı. İstanbul'a gönderilen çocukların bir kısmı ibtidai tahsili tamamlamıştı. Bir kısmı yalnız temel okuma yazma seviyesindeydi. Bazıları ise yaşça büyümüş olmasına rağmen düzenli mektep tahsilinden yeterince geçmemişti. Dersaadet'teki kurumların bu öğrencileri hazır bir sınıf düzenine doğrudan yerleştirmesi kolay olmadı.

Dağıtımın ilk aşamasında askeri makamlar, Bingazi'den gönderilen 191 talebeye ikinci kafele olarak 63 öğrencinin daha eklendiğini dikkate alarak askeri ve mülki mekteplerden ne kadar yer açılabileceğini sordu. Bu iki rakam, sonraki yazışmalarda 254 kişilik toplu öğrenci mevcudu olarak karşılık bulmuştur. Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriye makamı, daha 10 Kanunuevvel 1328 tarihli cevabında asıl güçlüğü açık biçimde dile getirdi. Bingazi evlad-ı meşayihinden geleceği daha önce bildirilen yaklaşık yirmi çocuk için özel bir sınıf hazırlığı yapılmıştı. Fakat Edirne'den gelen ve Manastır'dan gelmekte olan idadi ve leyli rüşdiye öğrencileri sebebiyle mevcut mekteplerin kapasitesi artık yeterli değildi. Trablusgarp askeri idadi ve rüşdiyesine mensup öğrenciler de sisteme alınmıştı. Bu şartlarda Bingazi'den gelecek 63 öğrencinin mevcut yirmi kişilik hazırlığın üzerine çıkması halinde askeri mekteplere değil, mülki mekteplere katılmaları düşünülüyordu (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 114-115, 10 Kanunuevvel 1328).

Bu cevap, dağıtım sürecinin daha başında bir daralma yaşandığını anlatır. Osmanlı Devleti kaybedilen vilayetin çocuklarını merkeze almak istiyordu. Fakat başkentteki mektepler zaten Balkan Savaşı'nın, Edirne ve Manastır'dan gelen öğrencilerin, hastane ihtiyacının ve şehit zabitan yetimlerinin baskısı altındaydı. Bu yüzden Trablusgarplı çocuklar için yeni bir kurum açmak yerine, var olan kurumların kenarında özel sınıflar, geçici koğuşlar ve ayrılmış kontenjanlar üretildi. Talebe himayesi, hazır ve boş bir okul ağına değil, sürekli yer açmaya çalışan bir bürokratik düzene dayanmıştır.

Dağıtım düşüncesi daha Mısır safhasında belirmişti. Rauf Paşa'nın bildirdiğine göre, Kaymakam Mehmed Ceybani ve Tahrirat Müdürü Hamdi Efendi refakatinde gelen birinci kafele 192 talebeden oluşuyordu. Bunlardan seksen sekizi sanayi mekteplerine, elli altısı küçük zabitan mekteplerine, yirmi yedisi sınıf-ı mahsus ve yirmi biri mülkiye mekteplerine ayrılmıştı. İkinci kafele için de tıbbiye, sınıf-ı mahsus, küçük zabitan, sanayi ve mülkiye mektepleri şeklinde ayrı bir dağıtım düşünülmüştü. Aynı telgrafta küçük zabitan mektebine ayrılanların bazılarının on sekiz, yirmi ve daha yukarı yaşlarda olduğuna dikkat çekilmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 123, 13 Kanunuevvel 1328). Daha yola çıkış safhasında bile yaş meselesi dağıtımın önüne çıkan ilk eşiklerden biri olmuştur.

Bu erken dağıtımda hedeflenen kurumlar yalnız rüşdiye veya sanayi mekteplerinden ibaret değildi. Aynı yazışma çevresinde zabitan, tabip, baytar, mühendislik ve Darülfünun gibi daha ileri mesleki ve akademik yönlendirme ihtimalleri de gündeme gelmiştir. Devlet, Bingazi talebelerini tek bir mektep kalıbına sokmak istememiştir. Yaşları ve kabiliyetleri elverdiği ölçüde onları farklı hizmet alanlarına dağıtmayı düşünmüştür (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 124; lef. 111, 7 Kanunuevvel 1328). Fakat bu geniş tasavvur, kısa süre içinde mekteplerin gerçek kapasitesiyle karşılaştı.

Askeri mektepler içinde ilk düşünülen yer rüşdiye ve idadi basamağıydı. İstanbul'daki Harbiye, Tıbbiye, Mühendishane ve bunların idadi kısımları ile askeri rüşdiyeler, XX. yüzyıl başında Osmanlı askeri eğitim sisteminin ana omurgasını meydana getiriyordu. İstanbul dışında da askeri idadiler ve rüşdiyeler vardı, fakat başkentteki kurumlar hem merkezileştirici niteliği hem de kadro yoğunluğu bakımından öne çıkıyordu (Ünal, 2009, s. 581-592). Buna rağmen Bingazi'den gelenler için doğrudan ve geniş bir askeri mektep kapısı açılmadı. 19 Kanunuevvel 1328 tarihli yazı, Bursa'daki leyli askeri rüşdiye binasının gelecek olan 47 talebeyi bütünüyle alamayacağını belirtiyordu. Aynı dönemde savaşta şehit düşen zabitanların yetimleri de başvuruyordu. Bunun üzerine Dersaadet askeri idadisinin hastane yapılması sırasında bekar öğrencilerin ikametlerine ayrılan Kandilli'deki Adile Sultan Köşkü'nde, idadi kadrosundaki zabitanlarla yürütülecek özel bir leyli rüşdiye sınıfı kurulması teklif edildi (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 117, 119, 19 Kanunuevvel 1328).

Bu özel sınıf önerisi, devletin iki farklı çocuk grubunu aynı mekânda toplamaya çalıştığını gösterir. Bir tarafta şehit zabitan yetimleri vardı. Diğer tarafta Bingazi'den gelen meşayih ve urban çocukları bulunuyordu. İkisi de savaşın ortaya çıkardığı özel öğrenci topluluklarıydı. Fakat bu birliktelik yalnız merhamet duygusuyla açıklanamaz. Askeri eğitim makamları aynı yaşa, aynı tahsil seviyesine ve yatılı okul disiplinine uygun bir sınıf kurmak istiyordu. Aynı yazıda rüşdiye birinci sınıf için en yüksek yaşın on üç, ikinci sınıf için on dört, üçüncü sınıf için on beş kabul edildiği belirtilmiştir. Bu sınırları

aşan Bingazi öğrencilerinin küçük zabıt mektebine veya katipliğe ayrılması istenmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 117, 119, 19 Kanunuevvel 1328). Böylece yaş, talebe dağıtımının en sert ölçütlerinden biri haline geldi. Daha önce Derne'den bildirilen on altı öğrencinin üçü on beş, dördü on dört, dokuzu on üç yaşında olup ibtidai tahsillerini tamamlamıştı. Bu grup rüşdiye basamağına daha uygundu. Daha geniş kafilde ise aynı düzenli tabloyu bulmak mümkün değildi (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 18, 10 Teşrinievvel 1328).

Küçük Zabıt Mektebi, yaşça rüşdiye sınırını aşmış veya askeri mesleğe daha doğrudan yönlendirilebilecek çocuklar için ayrı bir kanal haline geldi. II. Meşrutiyet'ten sonra ordunun astsubay ihtiyacını modern bir okul düzeniyle karşılamak üzere açılan bu mektepler, küçük zabıt ve küçük zabıt iptidai kısımlarıyla askeri eğitimde yeni bir basamak meydana getirmişti. Kabul şartlarında yaş, sağlık, boy, göğüs ölçüsü, okuma yazma, hesap, Osmanlı tarihi ve coğrafya gibi bilgiler aranıyordu (Bal, 2013, s. 47-56). Bingazi öğrencilerinden küçük zabıt mekteplerine ayrılanların sayısı belgelerde 78 ve 79 olarak geçmektedir. 26 Kanunusani 1328 tarihli yazıda, Şam'a gelmiş olan 78 öğrencinin Dersaadet'teki küçük zabıt mektebine kayıt ve kabulü için Sekizinci Kolordu'ya gerekli tebligatın yapılması istenmiştir. Müfettişlik de bu öğrencilerin küçük zabıt mekteplerine dağıtılmasını uygun bulmuştur. Fakat aynı cevapta Piyade Küçük Zabıt Mektebi'nde Edirne ve Selanik küçük zabıt mektepleri öğrencileriyle kimsesiz öğrencilerin bulunduğu, yerin daraldığı, okul civarında evi bulunan öğrencilerin geceleri evlerine gitmelerine izin verilirse biraz daha yer açılabileceği belirtilmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 42-43, 26-28 Kanunusani 1328).

Bu ayrıntı, küçük zabıt mektebinin de sınırsız bir çözüm sunmadığını anlatır. Devlet, Bingazi öğrencilerini askeri mesleğe yönlendirmek istiyordu. Fakat okulun koğu, mevcut öğrencileri ve yatılı düzeni bu isteğin önüne geçiyordu. Yer açmak için okul civarında evi bulunan öğrencilerin gece evlerine gönderilmesi düşünülmüştür. Bir savaş kafilesine yer bulabilmek için başka öğrencilerin gündelik hayatı değiştiriliyordu. Kayıt işlemi, yalnızca isimlerin deftere geçirilmesinden ibaret değildi. Yatak, yemek, gözetim, derslik ve zabıt kadrosu aynı anda çözülmesi gereken meselelerdi.

Mesleki ve teknik eğitim, dağıtımın ikinci önemli hattını oluşturdu. Sanayi mektepleri XIX. yüzyılda önce kimsesiz çocukları barındıran ıslahhaneler olarak gelişmiş, zamanla ilköğretim düzeyinde mesleki eğitim veren kurumlara dönüşmüştü. II. Meşrutiyet devrinde vilayet sanayi mektepleri yeniden düzenlenmeye çalışıldı. 1911 tarihli tertibat, bu okulları yüz yatılı ve elli gündüzlü öğrenci üzerine kurmayı, dört yıllık eğitim vermeyi, temel olarak demir ve ahşap sanatlarını öğretmeyi, öğrencilerde ibtidai tahsil, belirli yaş ve sağlık şartlarını aramayı öngörüyordu (Yıldırım, 2012, s. 141-152). Bu arka plan, Bingazi öğrencilerinin sanayi mekteplerine ayrılmasını anlaşılır kılar. Devlet, bu çocukların bir kısmını yalnız okul öğrencisi olarak değil, ileride teknik iş gücüne katılabilecek gençler olarak da değerlendirmiştir.

İmalat-ı Harbiye Sanayi Mektebi bu yönlendirmede merkezi bir yere sahipti. 22 Kanunuevvel 1328 tarihli cevapta, Bingazi'den gelen çocuklardan hangilerinin İmalat-ı Harbiye Sanayi Mektebi'ne alınabileceği sorulmuştu. Müdüriyet, bu mektebe alınacak çocukların on ikiden küçük, on dörtten büyük olmaması gerektiğini, ibtidai mektep şahadetnamesi veya buna denk bir bilgi seviyesinin şart olduğunu bildirmiştir. Bu ölçütleri taşıyanlardan yaklaşık otuz kişinin ayrılması halinde kayıt yapılabilecekti (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 121, 22 Kanunuevvel 1328). Savaş mağduru veya meşayih evladı olmak tek başına yeterli sayılmamıştır. Öğrencinin yaşı ve tahsili, atölye düzenine alınmasında belirleyici olmuştur.

Sanayi hattı yalnız İmalat-ı Harbiye ile sınırlı kalmadı. Bingazi meşayih evladından olup Şam'da bulunan öğrenciler arasında sanayiye ayrılan 59 kişilik bir grup vardı. Bunların sekizi Şam Sanayi Mektebi'ne kaydedilmiş, otuzu İmalat-ı Harbiye'ye ayrılmış, geriye kalan 21 öğrencinin de Bahriye'ye ait fabrika ve sanayi kollarına alınması istenmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 10-11, tarihsiz). Aynı dosya içinde sanayi mekteplerine konulacak çocukları gösteren defterde bazı isimlerin yanına "Şam Sanayi'ne tefrik olunmuştur" kaydı düşülmüştür (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 31-33, 35-40; ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 2, 4 Kanunusani 1328). Şam önceki başlıkta geçici ikamet merkezi olarak öne çıkmıştı. Burada ise bazı talebeler için mesleki eğitimin başladığı yer haline gelmiştir.

Şam Sanayi Mektebi'nin kabul gücü de sınırlıydı. Sadaret'e ulaşan bilgiye göre, Bingazi'den gelen talebelerden şimdiye kadar altı kişi Şam Sanayi Mektebi'ne yerleştirilmişti. Mektepte yalnız sekiz kişilik yer kaldığı Suriye Vilayeti tarafından bildirilmişti. Daha sonra Sekizinci Kolordu, ilk cetvelde Şam Sanayi'ye ayrılan sekiz öğrencinin orada bırakılmasından vazgeçildiğini, bunların yerine kalmak isteyen başka sekiz öğrencinin seçilip mektebe verildiğini yazmıştır (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 137; lef. 37, 12 Kanunusani 1328). Bu revizyon, kapasite kadar öğrencinin kalma isteğinin de dağıtım kararını etkilediğini gösterir.

Dersaadet Sanayi Mektebi için de benzer bir kapasite sorunu söz konusuydu. Bingazi'den gelenlerden hiç olmazsa kırk-elli kadarının İstanbul Sanayi Mektebi'ne alınması düşünülmüş, fakat Ticaret ve Ziraat Nezareti bu talebe olumlu cevap vermemiştir. Mektebin iki yüz öğrenciyi alabilecek genişlikte olduğu, dersane ve imalathanelerin daha fazla talebe kabulüne uygun olmadığı, mevcut öğrencilerin bile güçlüklerle iase edildiği bildirilmiştir. Bingazi çocuklarının ders seviyesi bakımından mevcut talebelerle birlikte okutulamayacağı da ayrıca kaydedilmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 40, 22 Kanunusani 1328). Sanayi mektepleri himaye bakımından elverişli görünse de fiilen sınırlı bir kabul gücüne sahipti. Yer yoktu, iase güçlüğü vardı, ders seviyesi bakımından da uyum sorunu yaşanıyordu.

Bu sanayi dağıtımı, Osmanlı askeri sanayi kurumlarının daha eski bir mesleki yetiştirme deneyimiyle birleşiyordu. Tophane, Zeytinburnu ve İmalat-ı Harbiye çevresinde savaş malzemesi üreten teknik personelin yetiştirilmesi için XIX. yüzyıldan itibaren sanayi alayları, idadi bölükleri ve usta mektebi gibi uygulamalar denenmişti. 1909'dan sonra İmalat-ı Harbiye Usta Mektebi'nin teknik eğitim kurumu olarak düzenlenmesi, bu sahadaki mesleki eğitimin askeri üretimle ne kadar bağlantılı olduğunu anlatır (Günergun, 2006, s. 470-485). Bingazi'den gelenlerin içinden tüfenkçilik öğrenmek üzere ayrılan iki usta da bu hattın devamı niteliğindedir. Bunlar yaşça çocuk talebelerden farklıydı, fakat aynı kafiye ve himaye düzeni içinde İmalat-ı Harbiye'ye bağlanmıştı (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 158, 12 Mayıs 1329).

Mülki mektepler, dağıtımın daha geniş ve esnek tarafını oluşturdu. Askeri rüşdiye ve küçük zabıt mektebi belli yaş ve fiziki ölçütler istiyordu. İmalat-ı Harbiye ise ibtidai şahadetnamesi veya buna denk bilgi arıyordu. Buna karşılık mülki mektepler, özellikle yaş veya önceki tahsil bakımından askeri çizgiye uymayan öğrenciler için daha uygun bir alan açıyordu. Tevzi defterlerinde "mekatib-i saire-i mülkiye" başlığı altında çok sayıda isim yer alır. Aynı belgelerde ziraat mektebine ayrılan beş öğrenci ayrıca yazılmıştır (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 2, 4, 6, 8, 4 Kanunusani 1328). Maarif Nezareti'nin cevabında da ilk kafiyeledeki 191 ve ikinci kafiyeledeki 63 öğrenci üzerinden yapılan hesapta, bazı öğrencilerin mülki mekteplere, on beşinin Darülmuallimin'e, beşinin ziraat mektebine ayrıldığı bilgisi yer alır (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 44-45, 26 Kanunusani 1328).

Tevzi defterinin farklı sayfaları, dağıtımın isim seviyesine kadar indirildiğini ortaya koyar. Bir sayfada Harbiye Nezareti'nce açılacak sınıf-ı mahsusa ayrılan öğrenciler listelenmiştir. Başka bir sayfada mekatib-i saire-i mülkiye ve ziraat mektebine ayrılanlar gösterilmiştir. Devam sayfalarında Şam Sanayi'ye tefrik edilenler, Darülmuallimin'e ayrılanlar ve farklı gruplar birlikte kaydedilmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 2, 4, 6, 8, 10-11, 13, 15, 17-20, tarihsiz). Böylece dağıtım, yalnız kurum adları üzerinden yapılmış bir plan değildir. Tek tek talebe isimleri ve ayrılacak mektepler üzerinden takip edilen ayrıntılı bir tasnif işlemidir.

Darüşşafaka, bu dağıtım içinde ayrı bir anlam taşır. Kuruluşundan itibaren Müslüman yetim ve fakir çocukların parasız yatılı eğitimi için tasarlanmış, eğitim masrafları cemiyet ve bağışlarla karşılanan bir kurumdur. Ders araçları ve giyim eşyalarının okul tarafından sağlanması, onun sosyal himaye karakterini güçlendiriyordu (Ayhan ve Maviş, 1994, s. 7-9; Kılıç, 2024, s. 21-29). Trablusgarplı çocuklar için Darüşşafaka'nın gündeme gelmesi bu bakımdan şaşırtıcı değildir. Savaşın yerinden ettiği, aile bağları zayıflamış veya muhtaç hale gelmiş çocuklar için Darüşşafaka uygun bir kurum gibi görünüyordu. Fakat burada da imkân sınırlıydı. Maarif Nezareti, 26 Kanunusani 1328 tarihli yazısında ilk ve ikinci kafiye toplamı 254 öğrenciden yalnız yirmisinin eldeki tahsisatla Darüşşafaka'ya alınabileceğini, daha fazlasına imkân bulunmadığını bildirmiştir. Sonra Darüşşafaka idaresinin muvafakati alınarak 29 öğrencinin kabulü sağlanmış, fakat ekli pusulada 23 öğrencinin mülki mekteplere, 15'inin Darülmuallimin'e, 5'inin ziraat mektebine ayrıldığı anlaşıncaya önceki dağılım yeniden düşünülmüştür (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 44-45, 26 Kanunusani 1328; lef. 48, 31 Kanunusani 1328).

Darüşşafaka örneği, devletin himaye arzusu ile kurumların maddi gücü arasındaki mesafeyi teyit eder. Çocukların yoksulluğu ve savaş mağduriyeti onları Darüşşafaka'ya yaklaştırıyordu. Buna karşılık okulun bütçesi, yatılı düzeni ve öğrenci sayısı sınırlıydı. 1903 sonrasında Darüşşafaka'nın idare, maliye ve öğrenci kabulü bakımından zorluklar yaşadığı bilinmektedir (Ayhan ve Maviş, 1994, s. 7-9; Kılıç, 2024, s. 29-30). Bingazi talebeleri meselesi, okulun himaye misyonunu yeniden gündeme getirmiş, fakat aynı zamanda kapasite sınırlarını da zorlamıştır.

Darülmualimin'e öğrenci ayrılması, dağıtımın dikkat çekici yönlerinden biridir. Öğretmen yetiştiren kurum olarak Darülmualimin, 1848'de rüşdiyelere muallim yetiştirmek için açılmış, zamanla ibtidai ve taşra şubeleriyle yayılmıştı. Taşrada öğretmen ihtiyacının mahallinden karşılanması için vilayet ve sancak merkezlerinde darülmualiminlerin açılması, II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde genişleyen bir uygulama haline gelmiştir (Akyüz, 2006, s. 26-35; Öztürk, 1993, s. 551-552). Konya'da Darülmualimin'in 1875'te açıldığı, Konya vilayetine bağlı sancak merkezlerinde de 1903'ten itibaren benzer kurumların faaliyete geçtiği bilinmektedir (Taşer, 2010, s. 667-672). Bingazi öğrencilerinden on beşinin Konya Darülmualimin'e ayrılması, yalnız bir yerleştirme kararı değildir. Devlet, bu öğrencilerin bir kısmını geleceğin muallimleri olarak düşünmüştür. Kaybedilen bölgeyle kurulacak bağın eğitim yoluyla sürdürülebileceği bir kanal açılmak istenmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 39, tarihsiz).

Ziraat mektebine ayrılan öğrenciler daha küçük bir grup oluşturur, fakat bu tercih de anlamlıdır. Osmanlı'da ziraat eğitimi Tanzimat'tan itibaren modern tarım ihtiyacıyla gündeme gelmiş, ilk ziraat mektebi 1847'de açılmış, Halkalı Ziraat Mektebi ise 1890'lardan itibaren bu alanın en bilinen kurumu haline gelmişti. Ziraat mektepleri, modern teknik bilgi ile taşra üretimini birleştirme iddiası taşıyordu (Demirel ve Doğanay, 2011, s. 183-193; Sarıkaya, 2017, s. 24-30). Tevzi defterindeki beş kişilik ziraat mektebi kaydı, sayıca sınırlıdır. Buna rağmen talebelerin yalnız askerlik veya memuriyet için değil, üretim bilgisi ve uygulamalı eğitim için de ayrıldığını anlatır (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 2, 4, 6, 8, 4 Kanunusani 1328).

Ancak bu beş kişilik yönlendirme uygulamada kolayca karşılık bulmadı. Önce bu öğrencilerin vilayet ziraat ve çiftlik mekteplerine yerleştirilmek üzere ilgili nezarete gönderilmesi düşünülmüştü. Fakat Ticaret ve Ziraat Nezareti, mevcut şartlarda ziraat mekteplerine öğrenci almanın mümkün olmadığını bildirdi. Selanik Ziraat Mektebi talebesinin açıkta kalması sebebiyle ziraat mekteplerinin zaten dolduğu, Halkalı Ziraat Mektebi gibi yüksek dereceli kurumlara gireceklerin idadi tahsilini tamamlamış olmaları gerektiği kaydedildi. Bingazi'den gelecek çocukların ise ibtidai tahsilden mahrum bulunduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine bu beş öğrencinin askeri mekteplere veya başka bir yolla tahsile yönlendirilmesi istenmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 73; lef. 47, 30 Kanunusani 1328; lef. 55, 24 Şubat 1328; lef. 60, 26 Şubat 1328).

İstanbul'a varıştan sonra ilk dağıtımın birebir uygulanmadığı anlaşıldı. 9 Mart 1329 tarihli işlemde, Bingazi talebelerinin Dersaadet'e geldikten sonra askeri idadide geçici olarak iskân edildikleri yazılmıştır. Maarif, Ticaret ve Ziraat nezaretleri, Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriye makamları ve İmalat-ı Harbiye temsilcileriyle birlikte öğrencilerin yeniden ayrılması gerektiği bildirilmiştir. 27 Mart tarihli başka bir kayıta ise daha önce Sunuf-ı Muhtelif Mekatibi Müfettişliği'ne ayrılan yetmiş üç kişiden yalnız yirmi dokuzunun küçük zabitan mekteplerine talip olduğu, diğerlerinin kesinlikle bu mekteplere gitmeyeceklerini söyledikleri kayda geçmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 71, 9 Mart 1329; lef. 80, 27 Mart 1329). Bu iki belge, dağıtım kararının merkezde yeniden müzakereye açıldığını ve kurumlar arası fiili teslim sürecine dönüştüğünü anlatır.

Dağıtım cetvellerinde sonradan yapılan düzeltmeler de vardır. 12 Kanunusani 1328 tarihli bir listede, bazı öğrencilerin sanayiden, küçük zabıt mektebinden veya sınıf-ı mahsustan tefrik edildiği ayrıca işaretlenmiştir. Daha sonra yazılan başka bir belgede, Bingazi'den gelen talebelerin evvelce bildirilen taksimat dairesinde dağıtılması gerektiği belirtilmiştir. Küçük zabitan mektebine ayrılanların ilgili mektebe teslimi, İmalat-ı Harbiye'ye gideceklerin ise Türkçe okuyup yazabilme şartı nedeniyle ayrıca değerlendirilmesi istenmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 37, 12 Kanunusani 1328; lef. 156, 1 Eylül 1329). Dağıtım bir defada kapanan bir işlem olmamıştır. Öğrencinin talebi, yaşı, dili ve kurum şartı bu kararı tekrar tekrar değiştirmiştir.

Dağıtım sürecinin en önemli taraflarından biri sayılardaki dalgalanmadır. Belgelerde 191, 63, 254, 245, 239, 78, 79, 59, 30, 29, 23, 15 ve 5 gibi birbirinden farklı rakamlar geçer. Bu rakamları tek bir toplamın bozulmuş kopyaları gibi okumak yanıltıcı olur. Her rakam, sürecin başka bir anına aittir. Biri

yola çıkan kafileyi, biri Şam'daki mevcudu, biri Dersaadet'e ulaşanları, biri sanayiye ayrılanları, biri küçük zabıt mektebine düşünülenleri, biri Darüşşafaka'ya kabul edilebilecekleri, bir başkası mülki mektep veya ziraat mektebi için ayrılanları ifade eder. Talebe hareket halindedir. Kafilde hastalananlar, firar edenler, Şam'da bırakılanlar, başka mektebe ayrılanlar, yaşı uygun görülmeyenler ve yeniden tasnif edilenler vardır. Dağıtım defterleri bu yüzden sabit bir öğrenci listesi değil, idarenin elindeki öğrenci grubunu kurumlara uydurma çabasının değişen kayıtlarıdır.

Bu değişkenliğin bir başka sebebi, çocukların tahsil seviyesiydi. Dersaadet'e gelen öğrenciler arasında ibtidai tahsil görmemiş olanlar vardı. Bunun üzerine, bu öğrencilerin eğitimi için iki muallimin beşer yüz kuruş maaşla görevlendirilmesi ve iki-üç yıl boyunca ibtidai tahsillerini tamamlamalarının sağlanması gündeme geldi (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 73, 13 Mart 1329). Bu kayıt, mekteplere dağıtımın her zaman hemen kayıt anlamına gelmediğini düşündürür. Bazı çocuklar önce hazırlık eğitiminden geçmek zorundaydı. Osmanlı eğitim bürokrasisi bu öğrencileri bir kuruma yerleştirmeden önce, onları okul sisteminin asgari seviyesine çıkarmaya çalışmıştır.

Bütün bu süreç birlikte düşünüldüğünde, mekteplere dağıtım safhası talebelerin hikayesinde merkezi bir yer tutar. Darüşşafaka sosyal himaye ve yatılı eğitim alanını temsil ediyordu. Darülmuallimin, onları öğretmenlik mesleğine yaklaşıtıyordu. Ziraat mektebi, üretim ve uygulamalı bilgi alanına kapı açıyordu. Sanayi mektepleri, İmalat-ı Harbiye ve Bahriye fabrikaları teknik beceriyi hedefliyordu. Küçük Zabıt Mektebi ise askeri meslek ve disiplin çizgisini temsil ediyordu. Mülki mektepler bu seçenekler arasında en geniş sivil alanı sağlıyordu. Devlet tek bir öğrenci tipi aramadı. Farklı yaş ve seviyelerdeki çocukları eldeki kurumların imkânlarına göre paylaştırmaya çalıştı.

Bu paylaşırma hiçbir zaman sorunsuz işlemedi. Mektepler doluydu. Bazı binalar hastane yapılmıştı. Yatılı kapasite daralmıştı. Yaş şartları esnetilmek zorunda kalmıştı. Kimi çocukların ibtidai tahsili eksikti. Darüşşafaka'nın bütçesi sınırlıydı. Küçük zabıt mektebinde yer açmak için başka öğrencilerin gece evlerine gitmesi düşünülmüştü (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 40, 42-48, 73, 117, 119, 121). Buna rağmen devlet, bu öğrencileri dağıtmaktan vazgeçmedi. Çünkü çocukların mekteplere alınması yalnız bireysel bir eğitim meselesi değildi. Kaybedilen vilayetle bağ kurmanın, savaş sırasında Osmanlı tarafıyla ilişki kuran yerel ailelerle bağları sürdürmenin ve Trablusgarp çocuklarını Osmanlı merkezi içinde yeniden konumlandırmanın bir yoluydu. Bu yüzden dağıtım safhası, makalenin bütünü içinde sıradan bir idari ara durak değildir. Himaye siyasetinin kurumsal biçime kavuştuğu yerdir.

4. Himaye, Temel Eğitim ve Mesleki-Askeri Yetiştirme

Trablusgarplı talebelerin mekteplere dağıtılması, onların eğitim meselesini tek başına çözmedi. Çocukların hangi okula alınacağı kadar nerede kalacakları, ne yiyecekleri, ne giyecekleri, hastalandıklarında kimin ilgileneceği, ibtidai tahsili eksik olanların nasıl hazırlanacağı ve mesleki eğitime elverişli hale nasıl getirilecekleri de düşünülmek zorundaydı. Dağıtım kararından sonra devletin karşısına daha geniş bir mesele çıktı. Kaybedilen vilayetin çocukları yalnız deftere geçirilmeyecek, yatılı okul düzenine yerleştirilecek, gündelik ihtiyaçları karşılanacak ve mümkünse bir meslek ya da askeri hizmet çizgisine hazırlanacaktı.

Geç Osmanlı dünyasında savaş ve göç sebebiyle ortada kalan çocukların devlet himayesine alınması yeni bir mesele değildi. Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan gelen muhacir çocuklar için sıbyan mektepleri, ibtidailer, rüşdiyeler, idadiler, ıslahhaneler, sanayi mektepleri, Darüşşafaka, Darülaceze ve Darülhayr-i Ali gibi kurumlar farklı zamanlarda devreye sokulmuştu. Bu çocuklara yatılı mekteplerde yer açılması, kıyafet verilmesi, kitap ve harita gibi ders araçlarının sağlanması, öğretmen tayin edilmesi ve meslek öğretimiyle topluma kazandırılmaları, Osmanlı idaresinin savaş mağduriyetine verdiği başlıca cevaplardan biriydi (Yıldırım, 2020, s. 460-468; Kesler, 2023, s. 29-39; Tiryaki ve Özlü, 2020, s. 329-342). Trablusgarplı talebeler bu geniş tecrübenin içinde kendine özgü bir yerde durur. Onlar klasik anlamda muhacir çocukları değildi. Buna rağmen savaşın yerinden ettiği, eğitim hayatı kesintiye uğrayan ve devletin siyasi bağlılık bakımından da önemseydiği bir çocuk topluluğu olarak benzer bir himaye diliyle ele alındılar.

Bu himaye fikri daha cephe gerisinde başlamıştı. Bingazi Havalı Kumandanı Enver Bey'in 14 Şubat 1327 tarihli telgrafı, ordugâhlarda dolaşan çocukların tahsili için mekteb-i ibtidai açmak, her biri iki yüz kuruş maaşla muallim tayin etmek ve mektebe devam eden çocukları mükâfatlandırmak istediğini bildiriyordu (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 15, Gömlek: 67, Sıra: 8, lef. 2, 14 Şubat

1327). Bu kayıt, eğitim ve himayenin savaş alanından kopuk düşünülmediğini anlatır. Çocukların Osmanlı mekteplerine sevki başlamadan önce bile cephedeki kumandanlık, onları başıboş bırakmamaya çalışmıştı. Ordugâh içinde dolaşan çocuk, yalnız korunacak bir yetim veya küçük bir mülteci değil, mektebe çekilmesi gereken bir talebe adayı olarak görülmüştür.

Derne'den gelen yazı bu ilk eğitim eşliğini tamamlar. Mustafa Kemal, İstanbul mekteplerine gitmek isteyen on altı talebenin bulunduğunu, bunların yaşlarını ve ibtidai tahsillerini tamamladıklarını bildirmişti. Aynı yazıda çocukların muayene için gönderilmesinden söz edilmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 18, 10 Teşrinievvel 1328). Çocuğun yaşı, daha önceki tahsili ve bedensel uygunluğu birlikte dikkate alınıyordu. Fakat bu durum bütün kafiye için geçerli değildi. Daha büyük kafiye Dersaadet'e yaklaştığında, askeri eğitim makamları çocukların önemli bir kısmının henüz ibtidai seviyeyi tamamlamadığını fark etti. Rüşdiye sınıflarına doğrudan yerleştirilemeyecek olan bu çocuklar için ayrı bir hazırlık düşünölmek zorunda kalındı.

13 Mart 1329 tarihli yazı, meselenin bu yönünü açık biçimde anlatır. Bingazi evlad-ı meşayihinden Dersaadet'e gelen talebeler arasında ibtidai tahsil görmemiş olanlar vardı. Bunların okutulması için iki muallimin beşer yüz kuruş maaşla görevlendirilmesi ve iki-üç yıl içinde ibtidai tahsillerinin tamamlatılması gündeme geldi (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 73, 13 Mart 1329). Bu karar, Trablusgarplı çocukların hazır öğrenciler olarak üst okullara alınmadığını gösteren önemli kayıtlardan biridir. Devlet onları barındırmakla yetinmemiş, mektep sistemine girebilecek asgari seviyeye ulaştırmak için ayrıca öğretmen ve maaş tahsis etmeyi düşünmüştür. Son dönem Osmanlı ilköğretiminde ibtidai tahsil artık yalnız okuma yazma öğrenmekten ibaret değildi. Çocuğun sınıf düzenine, ders programına, öğretmen nezaretine ve yeni mektep disiplinine girmesi anlamına geliyordu (Çiydem, 2023, s. 383-392).

Bu hazırlık meselesi sonraki yazışmalarda da sürdü. Bazı öğrencilerin yaşlarına göre yeniden ayrılmaları, uygun görölmeyenlerin ibtidai derslere devam ettirilmeleri ve küçük zabıt hattına ayrılacak daha büyük yaştaki çocuklar hakkında ayrıca karar verilmesi istendi. Muallim tayini de yalnız bir öneri olarak kalmadı, ilgili askeri eğitim makamlarına bildirilerek işlem konusu yapıldı (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 101-102, 16 Nisan 1329; lef. 105-106, 22 Nisan 1329; lef. 150-151, 7 Mayıs 1329; lef. 124). Böylece temel eğitim, dağıtımın kenarında duran tali bir mesele olmaktan çıktı. Öğrencilerin Osmanlı mektep düzenine alınabilmeleri için zorunlu bir hazırlık safhasına dönüştü.

Barınma meselesi de daha ilk aşamada sıkıntılıydı. Askeri mekteplerin mevcut binaları savaş şartlarında farklı amaçlarla kullanılıyor, Edirne ve Manastır'dan gelen öğrenciler, Trablusgarp askeri idadi ve rüşdiye talebeleri ve şehit zabitan yetimleri aynı eğitim ağı üzerinde yeni bir yük meydana getiriyordu. Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriye Müfettişliği, Bingazi'den gelecek öğrenciler için daha önce yaklaşık yirmi kişilik bir hazırlık yaptığını, fakat mevcudun büyümesi halinde askeri mekteplerin onları taşıyamayacağını bildirmişti (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 114-115, 10 Kanunuevvel 1328). Kısa süre sonra Bursa'daki leyli rüşdiye askeriye binasının kırk yedi talebeyi tamamen alamayacağı, ayrıca şehit zabıtların yetimlerinin de müracaat ettiğı kayda geçti. Çare olarak, Dersaadet İdadi-i Askeriyesi hastane yapıldığı sırada bekar öğrencilerin ikametine ayrılan Kandilli'deki Adile Sultan Köşkü'nde, askeri idadi kadrosundaki zabıtlarla yönetilecek özel bir leyli rüşdiye sınıfı kurulması teklif edildi (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 117, 119, 19 Kanunuevvel 1328).

Adile Sultan Köşkü önerisi, Trablusgarplı talebelerin himayesinin yalnız mektebe kayıt ve eğitim programıyla sınırlı kalmadığını, barınma ve yatılı kapasite sorunlarını da kapsadığını yansıtmaktadır. Ancak köşkün başka bir eğitim ve hayır teşebbüsüne tahsis edilmiş olması, Harbiye makamlarının binayı doğrudan kullanmasını güçleştirmiştir. Bunun üzerine Kuleli'de geçici iskân ve mevcut askeri mektep binalarından yararlanılması gibi seçenekler yeniden gündeme gelmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 139-140, tarihsiz; lef. 42, 24 Kanunusani 1328; lef. 142, 7 Nisan 1328).

Şam da aynı himaye zincirinin başka bir halkasıydı. Bingazi evlad-ı meşayihinden 245 talebenin Şam Mekteb-i İdadi-i Askeriyesi'nde misafir bulunduğu, bunlardan birinin firar ettiğı, beşinin tedavi için hastanede kaldığı ve geriye kalan 239 kişinin iki kafiye halinde karadan Dersaadet'e sevk edildiğı bildirildi (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 60, 26 Şubat 1328). Bu kayıta geçen "misafir" kelimesi ilk bakışta yumuşak bir ifade gibi görünür. Fakat arkasında askeri

bir sayım, gözetim ve sevk düzeni vardır. Öğrenciler henüz nihai mekteplerine yerleşmemişti. Buna rağmen idadi binasında toplu halde tutuluyor, hastalananlar tedaviye ayrılıyor, firar eden kaydediliyor ve geri kalanlar refakatle yola çıkarılıyordu.

Himaye meselesi, öğrencilerin mektep kayıtlarından önce bedenleri ve gündelik ihtiyaçları üzerinden kendini gösterdi. Şam'a ulaşan talebeler için kışlık elbise temini kısa sürede ayrı bir mesele haline geldi. Geldikleri yerin iklimi ile Şam ve İstanbul hattının kış şartları aynı değildi. Çocukların üzerlerindeki kıyafetlerle yolculuğa ve geçici ikamete devam etmeleri uygun görülmemiş, pamuklu mintan, çorap ve başka kışlık eşya ihtiyacı yazışmalara konu olmuştur (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 137, 27 Kanunuevvel 1328; lef. 140, 30 Kanunuevvel 1328). Eğitim planı bu noktada iâşe, elbise ve bedenin korunmasıyla birlikte yürümüştür.

Çocukların yaşadığı yoksunluklar yolculuk ve yerleştirme boyunca belirginleşti. Trablusgarp ve Bingazi ahalisinden bazı çocukların İstanbul ve başka şehirlere gönderilmesi sırasında, ikinci katile olarak Mısır'a çıkarılan 63 talebenin ayakkabılarının bile olmadığı, Mısır Fevkalade Komiserliği'nin bunlar için elbise tedarik ettiği, merkezde ise sefaletlerine meydan verilmemesi gerektiği hatırlatılmıştı (Çakmak, 2021, s. 90). Bu ayrıntı, sevk edilen çocukların yalnız siyasi anlam taşıyan bir talebe grubu olmadığını açığa çıkarır. Onlar aynı zamanda somut ihtiyaçları bulunan savaş mağdurlarıydı. Devletin onları mektebe alması, giydirme ve yolda perişan olmalarını önleme sorumluluğunu da beraberinde getirmiştir.

Bu noktada Darülhayr-i Ali tecrübesi, Trablusgarplı talebeleri doğrudan açıklamasa da dönemin çocuk himayesi anlayışını anlamak için faydalıdır. Darülhayr-i Ali, yetimlerin barındırılması ve iâşesiyle yetinmeyen, onları meslek sahibi yapmayı hedefleyen bir okuldu. Kur'an, ilmiyal, ahlak, Türkçe, tarih ve coğrafya gibi derslerin yanında terzilik, marangozluk, kunduracılık, halıcılık, oymacılık, müretteplik ve şimendifercilik gibi mesleki alanlar da programda yer alıyordu (Kapıcı, 2016, s. 584-593; Kapıcı, 2013, s. 169-175). Darüşşafaka'nın yetim ve fakir Müslüman çocukları parasız yatılı okutma misyonu, sanayi mekteplerinin kimsesiz çocukları meslek sahibi yapma çabası ve Darülhayr-i Ali'nin barınma ile mesleki eğitimi birleştiren yapısı, Trablusgarplı talebeler için kurulan düzenin arka planındaki daha geniş Osmanlı çocuk himayesi anlayışına işaret eder.

Mesleki ve askeri yetiştirme, bu himayenin ikinci yüzüydü. Bingazi'den gelen öğrenciler arasında sanayi mekteplerine ayrılanların sayısı dikkate değerdir. Bir yazışmada, çeşitli sanayi kollarına dağıtılmak üzere sanayi mekteplerine yerleştirilecek doksan talebenin kabulü için Orman ve Maadin Nezareti'ne kesin tebligat yapılması, Beyrut ve Şam sanayi mekteplerine ayrılacaklar varsa bulundukları yerde alıkonulması istenmişti. Aynı yazışma dizisinde, İmalat-ı Harbiye Sanayi Mektebi'ne kaç öğrencinin alınabileceği sorulmuş, 79 öğrencinin özel bir ihtimamla yetiştirilmek üzere küçük zabıt mekteplerine ayrıldığı bildirilmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 123, 13 Kanunuevvel 1328). Çocuklar yalnız korunmamış, aynı zamanda sınıflandırılmış ve devlet hizmetine uygun insan kaynağı olarak düşünülmüştür.

Mesleki yönlendirme için Bahriye ve tersane çevresi de düşünülmüş, fakat bu kanal uygulamada beklenen karşılığı vermemiştir. Bahriye Sanayi Taburları'nın lağvedilmiş olması ve Çarhçı Ameliyat Mektebi'nin kaldırılma sürecine girmesi sebebiyle, Şam'dan gelecek Bingazi evlad-ı meşayihinden öğrencilerin tersanede ikamet ve tahsil ettirilmesi mümkün görülmemiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 10-11, tarihsiz). Bu cevap, teknik eğitim için düşünülen her kurumun açık bir kapı olmadığını gösterir. Bazı mesleki kanallar savaş öncesinde zaten kapanmış veya daralmış bulunuyordu.

Sanayi mekteplerinin bu süreçte seçilmesi tesadüfi değildi. Islahhanelerden sanayi mekteplerine uzanan çizgi, kimsesiz veya korunmaya muhtaç çocukları meslek yoluyla topluma kazandırma amacına dayanıyordu. II. Meşrutiyet devrinde vilayet sanayi mekteplerinin yeniden yapılandırılması, yatılı ve gündüzlü öğrenci düzeninin belirlenmesi, demir ve ahşap sanatları başta olmak üzere atölye eğitimine ağırlık verilmesi, bu kurumları savaş sonrası çocuk himayesi için uygun bir zemin haline getirmişti (Yıldırım, 2012, s. 141-152; Yıldırım, 2013, s. 71-79). Trablusgarplı talebelerin Şam Sanayi, Beyrut ve başka sanayi mekteplerine ayrılması, yalnız bir kontenjan arayışı değildir. Bu tercih, çocukların üretim ve meslek disiplini içine alınması anlamına geliyordu.

İmalat-ı Harbiye Sanayi Mektebi, bu mesleki yönlendirmenin askeri sanayiyle birleştiği yerdir. 22 Kanunuevvel 1328 tarihli cevapta, bu mektebe alınacak çocukların on ikiden küçük ve on dörtten büyük olmaması, ibtidai mektep şahadetnamesine veya buna denk bilgi seviyesine sahip bulunması şart

koşulmuştu. Bu ölçütleri taşıyanlardan yaklaşık otuz öğrencinin ayrılabilceği bildirilmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 121, 22 Kanunuevvel 1328). Himaye, burada kurum düzeni içinde sınırlandırılmıştır. Çocuk korunmaya değer görülse bile, atölye ve mektep düzenine alınabilmesi için yaş ve bilgi seviyesi bakımından uygun hale gelmeliydi.

İmalat-ı Harbiye hattında mesele, öğrencilerin atölyeye kabulünden ibaret kalmadı. Bu çocukların ihtiyaçları, levazım işlemleri ve gündelik gözetimleri de ayrıca düzenlenmek zorundaydı. Mayıs 1329 tarihli yazışmalarda talebelerin bazı taleplerinin Levazımat-ı Umumiye Dairesi'ne bildirildiği, ayrıca başlarında bulunacak bir mubassır tayini ve bunun bütçesi üzerinde durulduğu görülür (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 147, 5 Mayıs 1329; lef. 150-151). Askeri sanayi ortamına alınacak öğrenciler sıradan çıraklar gibi değerlendirilmemiştir. Onlar, gözetim altında tutulacak özel bir talebe grubu olarak görülmüştür.

Askeri yetiştirme hattında küçük zabıt mektepleri öne çıktı. Küçük zabıt mektepleri, II. Meşrutiyet devrinde ordunun astsubay ihtiyacını modern bir okul düzeni içinde karşılamak amacıyla teşkil edilmişti. Bu okullarda kayıt için yaş, sağlık, boy, önceki bilgi ve hizmet taahhüdü gibi şartlar aranıyordu (Bal, 2013, s. 47-56). Bingazi'den gelen öğrencilerden 78 kişinin küçük zabıt mektebine alınması için Şam'daki Sekizinci Kolordu'ya tebligat yapılması istendi. Cevapta, bunların küçük zabıt mekteplerine dağıtılmasının uygun olduğu, fakat Piyade Küçük Zabıt Mektebi'nde Edirne ve Selanik küçük zabıt mektepleri öğrencileriyle bîkes öğrencilerin bulunduğu, yerin daraldığı, okul civarında evi olanların geceleri evlerine gitmesine izin verilirse biraz yer açılabilceği belirtildi (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 42-43, 26-28 Kanunusani 1328). Askeri yetiştirme de himaye gibi yer, iâşe ve yatılılık imkânlarına bağlıydı.

Küçük zabıt hattında talebeler yalnız sayı olarak değil, isimleriyle de takip edildi. Ayrı listelerde bu mekteplere ayrılan çocuklar tek tek gösterilmiş, hangi öğrencinin küçük zabıtlık için düşünüldüğü kayıt altına alınmıştır. Ayrıca bu çocukların masrafları ve mektebe teslimleri de yazışma konusu olmuştur (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 17-20, tarihsiz; ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 42-48, tarihsiz; ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 152, 11 Mayıs 1329). Küçük zabıt mektebi, Trablusgarplı talebeleri askeri disiplin içine alacak bir eğitim kanalı olduğu kadar, iâşe, kayıt ve takip gerektiren özel bir himaye alanı haline gelmiştir.

Bu başlığın en dikkat çekici örneklerinden birini, tüfenkçilik öğrenmek üzere Bingazi'den getirilen iki usta oluşturmaktadır. Bunlar çocuk talebelerden yaşça ve statüce ayrılıyordu. Buna rağmen aynı koruma ve yetiştirme hattının içinde yer aldılar. 25 Nisan 1329 tarihli İmalat-ı Harbiye yazısında, bu iki ustanın yalnız altı ay kalmak üzere getirildikleri, fakat mevcut bilgi ve teknik güçlerinin altı ayda mükemmel tüfenkçi ustası olmaya yetmeyeceği belirtilmiştir. En az bir yıl fabrikada tahsil görmeleri gerektiği yazılmıştır. Sivil oldukları için fabrikaya ücretsiz devam etmeleri düşünülmüyordu. Fakat fakirlikleri sebebiyle şimdiye kadar Kuleli Mektebi'nde yattıkları, yiyecek, yatacak yer ve elbise talep ettikleri kayda geçirilmişti. 12 Mayıs 1329 tarihli başka bir yazıda aynı iki ustanın garibü'd-diyar yolcularından olmaları sebebiyle yiyecek, elbise ve yatacak mahal hususunda çektikleri güçlüklerin İmalat-ı Harbiye tarafından güvence altına alındığı bildirildi (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 144, 25 Nisan 1329; lef. 158, 12 Mayıs 1329).

Bu iki ustanın süreci yalnız iâşe ve barınma talepleriyle sınırlı kalmadı. İmalat-ı Harbiye'ye gönderilen emirde, ustaların muhafaza bölüğüne misafir kaydıyla alınmaları, efrad arasında iâşe ve iksâlarının karşılanması ve kendilerine sivil amele derecesinde yevmiye verilmesi kararlaştırılmıştı. Daha sonra fabrikalarda fiilen tüfenkçilik tahsili gördükleri ve gerekli işlemlerin yapıldığı bildirildi. Eğitimin sonunda Tophane-i Amire tarafından verilen vesikaların teslim alındığını gösteren senetler de dosyaya girmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 147; lef. 156, 1 Eylül 1329; lef. 154, 28 Ağustos 1329). Trablusgarp çevresinden gelen teknik adayların hikâyesi, yalnızca himaye boyutuyla değil, eğitim sonunda belgelendirilen mesleki kazanımlarıyla da takip edilebilmektedir.

Tüfenkçi ustalar meselesi, bu makalenin genel iddiası bakımından ayrıca önemlidir. Trablusgarp çevresinden gelenler yalnız mektep çağındaki çocuklardan ibaret değildir. Devlet, savaş sonrasında teknik bilgiye çevrilebilecek insan kaynağını da merkezde tutmaya çalışmıştır. Ancak bu teknik eğitim de yalnız beceri aktarımı olarak işlemedi. Ustanın barınması, giyimi ve yiyeceği sağlanmadan tüfenkçilik öğrenmesi mümkün değildi. Askeri sanayi kurumlarında mesleki eğitim XIX. yüzyıl

boyunca savaş malzemesi üretimi ve nitelikli teknik personel ihtiyacıyla birlikte gelişmişti (Günergun, 2006, s. 470-485). Bingazi'den gelen iki ustanın durumu, bu askeri sanayi eğitim tecrübesinin Trablusgarp Harbi sonrasındaki küçük fakat anlamlı bir devamı olarak okunabilir.

Böylece himaye, temel eğitim ve mesleki-askeri yetiştirme birbirinden ayrılmayan üç alan haline geldi. Talebeler önce savaş sahasından çıkarıldı. Geçici merkezlerde barındırıldı. Hastalananlar tedaviye alındı. Ayakkabısı ve elbisesi olmayanlar için tedbir düşünüldü. İbtidai tahsili eksik olanlara öğretmen tayini gündeme geldi. Yaşı uygun olanlar rüşdiye veya özel sınıfa, yaşça büyük olanlar küçük zabıt veya katiplik yoluna, el becerisine yatkın görülenler sanayi mekteplerine, teknik öğrenim için ayrılanlar ise İmalat-ı Harbiye'ye yönlendirildi. Burada tek bir eğitim siyaseti değil, savaşın bozduğu hayatları devlet kurumlarının mevcut imkânları içinde yeniden kurma çabası vardı.

Bu çabanın sınırları açıktı. Binalar doluydu, bazı mektepler hastane olarak kullanılıyordu, yatılı kapasite daralıyordu, çocukların yaşları ile tahsil seviyeleri aynı sınıf düzenine kolayca uymuyordu. Tedaviye muhtaç olanlar, mesleki eğitim için gerekli ön bilgiye sahip bulunmayanlar ve yatacak yer ile yiyecek temininde zorlanan teknik adaylar aynı himaye alanı içinde değerlendirildi. Böylece himaye, yalnız merhamet diliyle sınırlı kalmadı. Eğitim, meslek, askeri disiplin ve teknik beceri kazandırma hedefleriyle birlikte yürütüldü.

5. Uyum, Denetim ve Firar

Trablusgarplı talebeler için kurulan eğitim ve himaye düzeni, kağıt üzerinde oldukça düzenli görünüyordu. Çocuklar seçilecek, yola çıkarılacak, Şam veya Dersaadet gibi merkezlerde toplanacak, yaşlarına ve tahsil seviyelerine göre mekteplere ayrılacak, uygun olanlar askeri ya da mesleki eğitime yönlendirilecekti. Uygulama süreci ise bu ölçüde sorunsuz ilerlemedi. Talebeler sürekli hareket halindeydi. Mektepler doluydu. Çocukların yaşları ve bilgi seviyeleri birbirinden farklıydı. Bir kısmı İstanbul'a ulaşmayı asıl hedef sayıyor, bazıları Şam'da kalmayı istemiyordu. Bu yüzden sevk ve yerleştirme süreci kısa zamanda bir uyum ve denetim meselesine dönüştü.

Osmanlı mektep düzeni, özellikle yatılı kurumlarda, öğrenciyi yalnız ders gören bir çocuk olarak ele almıyordu. Yoklama, refakat, sınıf düzeni, yaş şartı, izin, ceza, ödül, mubassır, hastane kaydı ve firar takibi bu düzenin parçalarıydı. Darülhayr-i Ali örneğinde görülen devamsızlık, firar, izinsizlik, okuldan çıkarma, hapis ve ödül-ceza uygulamaları, geç Osmanlı yatılı mekteplerinde disiplinin ayrıntılı biçimde düşünüldüğünü anlatır (Kapıcı, 2013, s. 170-176). Küçük zabıt mekteplerinde de öğrenci kabulünden cezaya, oda hapsinden okuldan ayrılmaya kadar belirli bir iç düzen vardı (Bal, 2013, s. 51-57, 63-64). Trablusgarplı talebeler, bu yerleşik okul düzenine savaş şartlarında, toplu halde ve farklı beklentilerle dahil edilmeye çalışıldı.

Bu zorluk daha ilk tasnif yazışmalarında hissedilir. Terbiye ve Tedrisat-ı Askeriye Müfettişliği, Bingazi'den gönderilen 191 talebeye ikinci katile olarak 63 öğrencinin daha eklendiğini bildirirken, mevcut askeri ve mülki mekteplerin ne kadar öğrenci alabileceğini hesaplıyordu. Edirne ve Manastır'dan gelen öğrenciler, Trablusgarp askeri idadi ve rüşdiyesine mensup şakirdan, savaşta şehit düşen zabıtların yetimleri ve Bingazi'den beklenen meşayih çocukları aynı yatılı okul alanına yüklenmişti (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 114-115, 10 Kanunuevvel 1328). Bu sıkışma yalnız kapasite meselesi değildi. Her yeni öğrenci grubu, okul düzeninde yeni bir uyum sorunu doğurmuştur.

Yaş farkı bu soruların başında geliyordu. Aynı sınıfta talebelerin yaşları arasında büyük fark bulunmaması gerektiği özellikle vurgulanmıştı. Rüşdiye birinci sınıf için on üç, ikinci sınıf için on dört, üçüncü sınıf için on beş yaş sınırı düşünülüyor, bundan daha büyük olanların küçük zabıt mekteplerine veya katipliğe ayrılması isteniyordu (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 117, 119, 19 Kanunuevvel 1328). Dersaadet'e ulaşan daha geniş katilede bu mesele yeniden açıldı. 254 öğrencinin iki posta halinde geldiği, bir süre Dersaadet İdadi-i Askeriyesi'nde geçici olarak yatırıldığı, içlerinden bir kısmının sanayi, mülki ve küçük zabıt mekteplerine ayrıldığı belirtildi. Rüşdiye birinci sınıfa alınacakların normalde on iki yaşında olması gerekirken, özel durumları sebebiyle on üç yaşına kadar kabul edilebilecekleri yazıldı. Daha büyüklerin aynı sınıfta toplanması sakıncalı bulundu. Yetmiş öğrenci arasında on dörtten büyük yirmi sekiz kişinin sanayi veya küçük zabıt mekteplerine nakledilmesi istendi (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 71, 9 Mart 1329). Bu kayıtlarda uyum, çocuğun kişisel tavrından önce mektebin kabul edebileceği yaş ve sınıf düzeniyle tanımlanmıştır.

Şam'daki geçici ikamet, denetimin en belirgin görüldüğü safhadır. Talebeler Şam Mekteb-i İdadi-i Askeriyesi'nde "misafir" olarak tutulmuştu. Bu ifade yumuşak görünse de arkasında askeri bir sayım ve sevk düzeni vardı. Sekizinci Kolordu'nun 26 Şubat 1328 tarihli yazısında, Bingazi evlad-ı meşayihinden 245 öğrenciden birinin firar ettiği, beşinin tedavi için hastanede bulunduğu, geriye kalan 239 kişinin iki kafilde halinde karadan Dersaadet'e yola çıkarıldığı bildirilmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 60, 26 Şubat 1328). Burada üç ayrı durum yan yana kaydedilmiştir. Firar eden çocuk mevcut dışına çıkarılmış, hastanedekiler tedavi için ayrılmış, kalanlar ise kafilde haline getirilmiştir. Devlet, toplu öğrenci grubunu bu üç durum üzerinden takip etmiştir.

Şam'da yaşanan sıkıntılar kısa sürede yalnız kolordu yazışması olmaktan çıktı ve Sadaret'e taşındı. Bir tezkirede, savaşın bitiminde tahsil için Dersaadet'e alınmak üzere Şam Mekteb-i İdadi-i Askeriyesi'nde misafir edilen 245 Bingazi talebesinin uygunsuz hareketlerinden söz edildi. Bunların karadan Dersaadet'e gönderilmeleri gündeme getirildi. Aynı yazışmada bazı talebelerin yemek yememek, terbiye ve intizamlarından sorumlu zabiti dinlememek, öteye beriye gidip sarhoş halde dönmek ve Dersaadet'e gönderilmeyi ya da memleketlerine iadeyi istemek gibi davranışlarda bulundukları belirtiliyordu. Aynı mesele başka bir yazıda da merkeze arz edilmiştir. Daha sonra aynı kafilenin iki posta halinde Dersaadet'e gönderildiği kayda geçirilmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 50-51, 53-58, 60, 62, 1-27 Şubat 1328). Şam, bu aşamada yalnız bekleme yeri değil, talebelerin davranışlarının merkezce izlendiği ve yeni sevk kararına dönüştüğü bir idari düğüm noktası olmuştur.

Şam Sanayi Mektebi'nde yaşananlar, uyum meselesini daha açık biçimde görünür kılar. Başlangıçta sanayiye ayrılan talebelerden sekizinin Şam Sanayi Mektebi'ne yerleştirilmesi düşünülmüştü. Bu öğrencilerin durumlarının kafileden sorumlu memurlarla görüşülerek genel kafileden ayrı değerlendirilmesi, Şam'da tahsile uygun sekiz öğrencinin seçilmesi ve eğitimleriyle terbiyelerine nezaret etmek üzere mektepte özel bir mubassır görevlendirilmesi istenmişti (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 42-45, 26 Kanunusani 1328). Bu emir, sanayi mektebine yerleştirmenin kendi başına yeterli görülmediğini anlatır. İlk yazışmalarda sekiz öğrenci üzerinden görülen bu yerleştirme, sonraki kayıtlarda on bir öğrencilik bir Şam Sanayi grubu olarak karşımıza çıkar. Bu farklılık, Şam'daki tefrik ve yerleştirme işlemlerinin sabit bir liste halinde değil, süreç içinde değişen bir uygulama olarak yürüdüğünü düşündürür.

Şam Sanayi Mektebi'ne ayrılan öğrenciler kısa süre içinde bu yerleştirmeye itiraz etti. 25 Şubat 1328 tarihli telgrafta, Trablusgarp ve Bingazi mücahitlerinden olup mektebe verilen on bir öğrencinin, arkadaşları gibi Dersaadet'e gönderilmeyi ya da memleketlerine iade edilmeyi ısrarla istedikleri bildirildi. Yapılan nasihatlere rağmen öğrencilerin bu kararı benimsemedikleri ve mektebin intizamını bozacak davranışlarda bulunmaya başladıkları kaydedildi (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 56, 25 Şubat 1328). Bu kayıt, öğrencilerin kendi beklentisiyle devletin kurduğu eğitim planı arasındaki çatışmayı açıkça hissettirir. Onlar için Şam Sanayi Mektebi nihai bir yerleşme değil, arkadaşlarından koparıldıkları bir durak gibi görünmüş olmalıdır. İstanbul'a gönderilen diğer talebelerle aynı yolu izlemek istiyor, aksi halde memlekete dönmeyi tercih ediyorlardı.

Merkez ilk anda bu öğrencilerin talebini kabul etmek yerine onları Şam'da tutmayı tercih etti. Sekizinci Kolordu'ya gönderilen telgrafta, gerekli nasihat ve açıklamaların yapılmasıyla öğrencilerin Şam Sanayi Mektebi'nde alıkonulmaları istenmişti. Sadaret cevabında da Dersaadet mekteplerinde yer kalmadığından, Şam Sanayi Mektebi'ne ayrılan on bir talebenin gerekli açıklama ve nasihat yapılarak orada bırakılmasının uygun görüldüğü bildirildi (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 65, 3 Mart 1329; lef. 64, 2 Mart 1329). Bu karar, öğrencilerin İstanbul'a gitme arzusu ile merkezdeki kapasite sorununun doğrudan karşı karşıya geldiği anlardan biridir.

Öğrencilerin bu itirazı bir süre sonra fiili firara dönüştü. 7 Nisan 1329 tarihli Dâhiliye Nezareti yazısı, Trablusgarp ve Bingazi mücahit ve muhacirlerinden olup Şam Sanayi Mektebi'ne kaydettirilen öğrencilerin mektepten çıkmak istediklerini bildirir. Kendilerine uyarı ve nasihat yapılmış, fakat bunun etkili olmadığı anlaşılmıştır. Öğrenciler mektepten zorla kaçmış, bir daha geri dönmemiş, nerede oldukları da bilinmez hale gelmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 82, 7 Nisan 1329). Bu belge, önceki telgrafın devamı gibidir. Önce istek ve itiraz vardır. Sonra nasihat ve uyarı gelir. Ardından mektepten ayrılma, dönmeme ve belirsizlik kayda girer. Denetim mekanizması işlemiş, fakat öğrenciyi okulda tutmaya yetmemiştir.

Fırar artık soyut bir disiplin hadisesi değil, isim ve sıra numarasıyla takip edilen bir meseleydi. Dâhiliye Nezareti'nden gelen pusulada, Şam Sanayi Mektebi'nden kaçan öğrenciler mektep kayıtlarındaki sıra numaraları ve isimleriyle gösterilmişti (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 84, tarihsiz). Bu liste, idarenin fırarı yalnız toplu bir kayıp olarak değil, her öğrencinin okul defterindeki karşılığı üzerinden izlediğini anlatır. Dolayısıyla fırar vakası, aynı zamanda kayıt düzeninin ve öğrenci takibinin sınındığı bir hadisedir.

Takip işlemi de sonuç vermedi. Sadaret'e gelen cevapta, Şam Sanayi Mektebi'nden fırar eden Bingazili talebelerin bulunamadığı, bu durumun Suriye Vilayeti'nin işarı üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından bildirildiği kaydedildi. Aynı yazışma zincirinde on öğrencinin fırarı ayrıca Babıali'ye arz edilmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 85-86, 10 Nisan 1329). Devletin denetimi, talebeyi okulda tutamadığı gibi kaçtıktan sonra yerini tespit etmekte de yetersiz kalmıştır.

Fırar ve intizamsızlık karşısında merkez, bu öğrencilerin yalnız mektep idarelerine bırakılmaması gerektiğini de vurguladı. Bir yazıda, mekteplere yerleştirilmiş bu gibi talebelerin eğitim ve terbiyesinden bulundukları kurumların sorumlu olduğu, fakat kendilerinin daimi surette hükümetin himaye ve nezareti altında bulundurulmaları gerektiği belirtiliyordu. Aynı yazıda, vilayet dahilinde bulunacak talebelerin tekrar mektebe iadesi ve idarelerine özen gösterilmesi de istenmiştir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 87-88, 10 Nisan 1329). Bu ifade, Trablusgarplı talebelerin devlet gözünde sıradan yatılı öğrencilerden farklı bir statü taşıdığını açık biçimde anlatır. Bir mektebe teslim edilseler bile devletin özel himaye alanından çıkmış sayılmıyorlardı.

Bu vaka, Trablusgarplı talebelerin tamamının sorun çıkardığı anlamına gelmez. Şam Sanayi Mektebi örneği, devletin çocuklar için çizdiği güzergâh ile çocukların kendi gözlerinde taşıdığı hedefin her zaman aynı olmadığını anlatır. İstanbul, bu çocukların zihninde yalnız bir okul merkezi değil, devletin asıl kapısıydı. Şam Sanayi Mektebi ise onlar için beklenmedik bir ayrışma ve geri bırakılma hissi doğurmuş olabilir. Belgelerde “diğer arkadaşları gibi Dersaadet'e gönderilmek” ifadesinin yer alması bu duyguyu güçlendirir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 56, 25 Şubat 1328).

Sanayi mekteplerinin iç düzeni bu uyum gerilimini daha da büyütmüş olmalıdır. Vilayet sanayi mektepleri yatılılık, atölye, zaman çizelgesi ve mesleki eğitim üzerine kuruluydu. 1911 tertibatında öğrencilerin tamamının ücretsiz eğitim alması, dört yıllık öğretim, demir ve ahşap sanatları, uygulama saatleri ve yatılı öğrenciler için günlük düzen ayrıntılı biçimde düşünülmüştü (Yıldırım, 2012, s. 141-152). Böyle bir kurum düzenli devam ve atölye disiplini ister. Savaş ortamından gelen, kabile içinde hareket eden ve İstanbul'a gitmeyi bekleyen çocukların bu düzene hemen razı olmaması şaşırtıcı değildir.

Aynı güçlük İmalat-ı Harbiye Sanayi Mektebi için daha sert biçimde belirdi. İlk cevapta bu mektebe alınacak öğrencilerin on ikiden küçük, on dörtten büyük olmaması, ibtidai şahadetnamesine veya buna denk bilgiye sahip bulunması şart koşulmuştu (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 121, 22 Kanunuevvel 1328). Fakat 20 Mart 1329 tarihli yeni yazı daha ağır bir tablo verir. Bingazi'den gelen çocukların kesinlikle Türkçe bilmedikleri, ibtidai tahsil görmedikleri, rüşdiye tahsiliyle başlayan İmalat-ı Harbiye Sanayi Mektebi'ne kaydolacakların ise mutlaka ibtidaiyi tamamlamış ve Türkçe okuyup yazabilir olmaları gerektiği belirtilir. Mektebin bu çocuklara ayrıca temel eğitim verecek vasıtası bulunmadığından, eğer fabrikalarda çırak olarak sanat öğrenmeleri uygun görülürse, günlük ücretlerinden yapılacak düzenlemeyle İmalat Taburu'na misafir kaydı şeklinde kendi kendilerini idare edebilecek hale gelene kadar sanat öğretilbileceği düşünülmüştür (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 76, 78, 20 Mart 1329). Burada uyum artık yalnız davranış değil, dil ve temel eğitim meselesidir. Çocuk mektebe girmek istese bile mektep onu kendi şartları içinde kabul edememektedir.

Bu yazışma, makalenin temel meselesi için ayrıca önemlidir. Osmanlı idaresi, Bingazi talebelerini merkeze almakta kararlıydı. Fakat kurumların kendi eşikleri vardı. Türkçe bilmeyen ve ibtidai tahsili olmayan bir çocuk, askeri sanayi mektebinin rüşdiye seviyesinden başlayan ders düzenine alınamıyordu. Bunun yerine çıraklık ve İmalat Taburu'na misafir kaydı gibi daha esnek bir ara yol düşünülmüyordu. Böylece mektep öğrenciliği ile fabrika çıraklığı arasında yeni bir uyarlama alanı açılmıştır. Denetim ve uyum, burada sınıf defterinden atölye defterine kaymıştır.

Küçük zabıt mekteplerine ayrılan öğrencilerde de benzer bir eşik vardı. 26 Kanunusani 1328 tarihli yazıda, Bingazi meşayih evladından Şam'a gelen ve Dersaadet'teki küçük zabıt mektebine alınacak 78 öğrencinin celbi ve kaydı için görüş istenmişti. Cevapta, bu öğrencilerin küçük zabıt mekteplerine dağıtılmasının uygun olduğu, fakat Piyade Küçük Zabıt Mektebi'nde Edirne ve Selanik küçük zabıt mektebi öğrencileriyle kimsesiz öğrenciler bulunduğu için yerin dar olduğu belirtildi. Okul civarında evi bulunan bazı öğrencilerin geceleri evlerine gitmelerine izin verilirse yer açılabileceği düşünülmüştür (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 42-43, 26-28 Kanunusani 1328). Trablusgarplı talebeleri askeri disipline almak için başka öğrencilerin yatılılık düzeni esnetiliyordu.

Küçük zabıt mektepleri yalnız meslek kazandıran kurumlar değildi. Askeri hiyerarşiye bağlı, sıkı kayıt ve ceza düzeni olan yatılı kurumlardı. Okuldan ayrılma, tembellik, kabiliyetsizlik, oda hapsi, göz hapsi ve hizmet yükümlülüğü gibi hükümler, öğrencinin yalnız eğitilmesini değil, askeri bir disiplin içinde biçimlendirilmesini amaçlıyordu (Bal, 2013, s. 51-57, 63-64). Bingazi öğrencilerinin bu hatta yönlendirilmesi, onların devlet hizmetine hazırlanması anlamına geldiği kadar daha sıkı bir denetim alanına sokulması anlamına da geliyordu. Fakat yer darlığı yazısı, bu denetimin bile bina ve yatak kapasitesine bağlı olduğunu hatırlatır.

Dersaadet'e varıştan sonra da mesele bitmedi. 9 Mart 1329 tarihli askeri eğitim yazısı, Bingazi evlad-ı meşayihinden 254 öğrencinin iki posta halinde Dersaadet'e ulaştığını, geçici olarak Dersaadet İdadi-i Askeriyesi'nde yatırıldığını ve bunlardan sanayi, mülki ve küçük zabıt mekteplerine ayrılanların bir an önce kendi kurumlarına alınması gerektiğini belirtir (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 71, 9 Mart 1329). Geçici barındırma da kendi başına bir sorun üretiyordu. Öğrenci asıl mektebine alınmadığı sürece ara mekânda kalıyor, bu da iaşe, disiplin ve sınıflandırma bakımından yeni güçlükler doğuruyordu.

Bu bekleme hali, çocukların davranışları üzerinde de etkili olmuş olmalıdır. Şam'da kalanlar İstanbul'a gitmek istiyordu. Dersaadet'e gelenler kendi mekteplerine alınmayı bekliyordu. Yaşça büyük olanlar rüşdiye düzenine uymuyordu. Sanayiye ayrılanların bir kısmı gerekli Türkçe ve ibtidai seviyeyi taşımıyordu. Kayıtlarda görülen sayısal dalgalanmalar da bu akışkanlığı yansıtır. Bir yerde 254 öğrenci, başka bir belgede 245 misafir talebe, bir başka yazıda 239 kişinin sevk edildiği, başka bir kayıta 78 küçük zabıt adayı, bir diğerinde sanayiye ayrılan 59 öğrenci ve Şam Sanayi'ye seçilen sekiz öğrenci vardır (ATASE, OİH, Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 10-11, tarihsiz; lef. 42-43, 26-28 Kanunusani 1328; lef. 60, 26 Şubat 1328). Bu rakamlar aynı anda sabit bir toplamı değil, idarenin farklı anlarda elindeki öğrenci grubunu yeniden sayma biçimini verir.

Bu başlığın belgeleri birlikte okunduğunda, firar münferit bir ahlak problemi olmaktan çıkar. Firar, kimi zaman çocuğun İstanbul'a gitme arzusundan, kimi zaman memleketine dönme isteğinden, kimi zaman kurumun dil ve eğitim eşliğinden, kimi zaman da yatılı okul düzeninin ağırlığından doğan bir sonuçtur. Şam Sanayi Mektebi öğrencileri önce talepte bulunmuş, sonra nasihat dinlememiş, en sonunda mektepten kaçmıştır. Şam İdadi-i Askeriyesi'nde misafir olan büyük kafilde bir firar kaydı tutulmuş, beş hasta ayrılmış, kalanlar sevk edilmiştir. Dersaadet'te ise öğrencilerin kendi mekteplerine hızla alınması istenmiştir. Bütün bunlar, devletin talebeleri sürekli hareket halindeki bir topluluk olarak izlediğini ve her aşamada onları bir kurumsal çerçeveye sokmaya çalıştığını anlatır.

Bu nedenle uyum, denetim ve firar başlığı, makalenin genel kurgusunda küçük bir ara hadise değildir. Talebelerin seçilmesi, sevk, yerleştirilmesi ve himayesi nasıl önemliyse, onların bu düzene verdikleri karşılık da aynı ölçüde önemlidir. Osmanlı Devleti, kaybettiği vilayetin çocuklarını kendi eğitim ve hizmet düzenine almak istedi. Çocukların bir kısmı bu düzene dahil oldu. Bir kısmı bekledi. Bir kısmı başka mektebe ayrıldı. Bazıları hastanede kaldı. Bazıları kaçtı. Bazıları ise kurumsal şartları taşımadığı için çıraklık gibi ara yollara yönlendirildi. Böylece Trablusgarplı talebelerin hikayesi, yalnız devletin koruma iradesini değil, bu iradenin gündelik okul hayatında karşılaştığı sınırları da görünür kılar.

Sonuç

Trablusgarp Harbi, Osmanlı tarih yazımında çoğu zaman askeri direniş, gönüllü subayların faaliyetleri, Senusi çevresiyle kurulan ittifak, diplomatik müzakereler ve Uşi Antlaşması üzerinden ele alınmıştır. Bu çalışma ise savaşın daha az görünür kalan bir uzantısına, Bingazi ve Derne havalisinden Osmanlı mekteplerine gönderilen talebelerin eğitim ve himaye sürecine odaklanmıştır. İncelenen belgeler, kaybedilen bir vilayetin çocuklarının merkeze taşınmasının yalnızca insani bir yardım faaliyeti

olmadığını, aynı zamanda savaş sonrasında devletin bölge insanıyla bağını sürdürme arayışının somut bir örneği olduğunu ortaya koymaktadır. Toprak fiilen elden çıkarken, çocukların eğitimi üzerinden yeni bir bağlılık hattı kurulmaya çalışılmıştır.

Talebelerin seçilme biçimi bu hattın mahiyetini açık biçimde gösterir. Bingazi ve Derne havalisinden gönderilen çocuklar rastgele toplanmış savaş mağdurları değildir. Meşayih ve urban çevrelerinden gelenler, aşiret ve zaviye ailelerinin çocukları, cepheyle irtibatlı yerel grupların evlatları, savaş sırasında tahsili yarıda kalan öğrenciler ve bireysel başvuru sahipleri aynı sürecin içinde yer almıştır. Bu çeşitlilik, Osmanlı idaresinin talebeleri tek bir sosyal kategori içinde görmediğini, onları aile bağları, yerel itibarları, yaşları, önceki tahsilleri ve ileride hangi hizmet alanına yönlendirilebilecekleri bakımından değerlendirdiğini göstermektedir. Bu nedenle talebe seçimi, sadece okul çağına gelmiş çocukların belirlenmesi değil, kaybedilen vilayetin toplumsal dokusuyla ilişki kurmanın ilk aşaması olarak okunmalıdır.

Sevk süreci ise bu eğitim girişiminin savaş şartları altında ne kadar zor yürütüldüğünü göstermektedir. Trablusgarp ile Osmanlı merkezi arasındaki doğrudan irtibatın kesilmesi, İtalyan deniz baskısı, tarafsız limanlar, Mısır üzerinden geçiş, Hayfa ve Şam hattı, refakat memurları, iâşe masrafları ve hastalık ihtimali, talebelerin naklini başlı başına bir idari mesele haline getirmiştir. Çocukların yolculuğu düz bir Trablusgarp-İstanbul hattı üzerinde gerçekleşmemiş, Mısır, İskenderiye, Hayfa, Şam, Beyrut, Halep, Konya ve Dersaadet arasında kademeli bir sevk düzeni içinde şekillenmiştir. Bu güzergâh, devletin savaş sırasında elinde kalan ulaşım imkânlarını kullanarak çocukları korumaya, izlemeye ve mekteplere hazırlamaya çalıştığını göstermektedir.

Mekteplere dağıtım süreci, Osmanlı eğitim kurumlarının savaş dönemindeki kapasite sınırlarını görünür kılmıştır. Bingazi ve Derne'den gelen talebeler için askeri rüşdiyeler, küçük zabıt mektepleri, sanayi mektepleri, Darüşşafaka, Darülmualimin, ziraat mektebi, mülki mektepler ve İmalat-ı Harbiye gibi farklı kurumlar düşünülmüştür. Bu geniş kurum yelpazesi, devletin çocukları tek bir eğitim kanalına yerleştirmek istemediğini, yaşlarına, tahsil seviyelerine ve kabiliyetlerine göre farklı hizmet alanlarına yönlendirmeye çalıştığını gösterir. Ancak bu tasarım, uygulamada sürekli sınırlarla karşılaşmıştır. Mekteplerin doluluğu, bazı binaların hastane olarak kullanılması, yatılı kapasitenin yetersizliği, Darüşşafaka'nın sınırlı imkânları, ziraat mekteplerinin kabul şartları, sanayi mekteplerinin atölye düzeni ve küçük zabıt mekteplerinin yaş ve disiplin koşulları, talebelerin doğrudan yerleştirilmesini güçleştirmiştir.

Bu noktada çalışmanın en önemli bulgularından biri, belgelerdeki değişken sayıları tek bir kesin toplam arayışıyla okumamak gerektiğidir. 191, 63, 254, 245, 239, 78, 59, 30, 29, 23, 15 ve 5 gibi farklı rakamlar birbiriyle çelişen kayıtlar olmaktan ziyade, hareket halindeki bir öğrenci topluluğunun farklı aşamalarındaki görünümleridir. Kafiyele katılanlar, yolda ayrılanlar, hastaneye sevk edilenler, Şam'da bırakılanlar, başka mektebe yönlendirilenler, yaş veya tahsil şartı sebebiyle elenenler ve firar edenler bu değişkenliği doğurmuştur. Bu sebeple talebe mevcudu sabit bir liste olarak değil, sevk, geçici ikamet, tasnif, kabul ve denetim aşamalarında sürekli yeniden şekillenen bir idari kategori olarak değerlendirilmelidir.

Himaye meselesi, eğitim sürecinin yalnız okul kaydıyla sınırlı olmadığını göstermektedir. Çocukların barınması, giydirilmesi, iâşesi, hastalananların tedavisi, kışlık elbise ihtiyacı, yolculuk masrafları, refakat memurlarının görevlendirilmesi, ibtidai tahsili eksik olanlar için öğretmen tayini ve teknik eğitim için gerekli düzenlemeler aynı himaye alanının parçalarıdır. Devlet, talebeleri yalnız koruma altına alınacak mağdur çocuklar olarak görmemiş, onları eğitecek, disipline edilecek, meslek kazandırılacak ve ileride hizmete yönlendirilecek kişiler olarak da değerlendirmiştir. Bu bakımdan himaye ile eğitim, eğitim ile mesleki yetiştirme, mesleki yetiştirme ile askeri ve idari hizmet fikri birbirinden ayrılmamaktadır.

İmalat-ı Harbiye'ye yönlendirilen talebeler ve tüfenkçilik öğrenmek üzere getirilen iki usta, bu yaklaşımın teknik eğitim boyutunu özellikle görünür kılar. Trablusgarp çevresinden gelenlerin yalnız okul çağındaki çocuklardan ibaret olmadığı, teknik bilgi kazanabilecek genç ve yetişkin kişilerin de bu savaş sonrası yetiştirme hattı içinde düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Buna rağmen bu alanda da yaş, dil, önceki tahsil ve geçim şartları belirleyici olmuştur. Türkçe bilmeyen, ibtidai tahsili eksik olan veya fabrika düzenine doğrudan alınamayacak durumdaki kişiler için mektep öğrenciliği ile çıraklık arasında ara çözümler aranmıştır. Böylece eğitim politikası, kurumların katı kabul şartları ile savaşın doğurduğu pratik ihtiyaçlar arasında esneyen bir uygulama alanına dönüşmüştür.

Uyum, denetim ve firar vakaları da bu sürecin başarısızlık hanesine yazılacak basit disiplin problemleri değildir. Şam Sanayi Mektebi'ne ayrılan öğrencilerin Dersaadet'e gitme veya memleketeye dönme talepleri, onların kendi beklentileriyle devletin eğitim planı arasındaki farkı gösterir. Öğrenciler için İstanbul yalnız bir mektep merkezi değil, devletin asıl kapısıydı. Şam'da bırakılmak, bazıları için arkadaşlarından ayrılma ve hedeflenen merkezin dışında kalma anlamına gelmiştir. Bu nedenle firar, yalnız otoriteye başkaldırı şeklinde değil, çocukların kendi geleceklerini ve aidiyetlerini nasıl algıladıklarını gösteren bir tepki olarak da okunmalıdır. Devletin nasihat, mubassır, refakat, mektebe iade ve sürekli nezaret yoluyla kurmaya çalıştığı düzen, öğrencilerin hareketliliği ve beklentileri karşısında her zaman tam sonuç vermemiştir.

Sonuç olarak Trablusgarplı talebelerin eğitim ve himaye süreci, Osmanlı Devleti'nin kaybettiği bir vilayetle bağını toprak idaresi yerine çocuklar, mektepler, meslekler ve sembolik sadakat araçları üzerinden sürdürme çabasını yansıtmaktadır. Bu uygulama, önceden hazırlanmış bütünlüklü bir programdan çok, savaş şartları içinde kurumlar arasında müzakere edilerek şekillenen ve sık sık değişen bir bürokratik pratikti. Talebelerin seçilmesi, sevki, mekteplere dağıtılması, barındırılması, eğitilmesi ve denetlenmesi, geç Osmanlı dünyasında savaş, kayıp, eğitim, himaye ve merkez-taşra ilişkilerinin insan hayatları üzerinden nasıl yeniden kurulduğunu görünür kılmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi [ATASE], Osmanlı-İtalyan Harbi Fonu [OIH], Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 15, Gömlek: 67, Sıra: 8, lef. 2.
- MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi [ATASE], Osmanlı-İtalyan Harbi Fonu [OIH], Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 38, Gömlek: 174, Sıra: 1, lef. 2, 4, 6, 8, 10-11, 13, 15, 17-20, 37, 39-40, 42-48, 50-51, 53-58, 60, 62, 64-65, 67, 69, 71, 73, 75-76, 78, 80, 82, 84-88, 101-102, 105-106, 110-112, 114-115, 117, 119, 121, 123-124, 126, 128, 130-132, 134, 137, 139-140, 142, 144, 147, 150-152, 154, 156, 158.
- MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi [ATASE], Osmanlı-İtalyan Harbi Fonu [OIH], Fon No: 110-9-1-5, Kutu: 63, Gömlek: 303, Sıra: 20, lef. 2, 4-5, 7-12, 14, 16-18, 20-22, 24-26, 28-29, 31-33, 35-40, 42-48.

Araştırma Eserleri ve İncelemeler

- Ahmida, A. A. (1994). *The making of modern Libya: State formation, colonization, and resistance, 1830-1932*. State University of New York Press.
- Akgün, S., ve Uluğtekin, M. (1992). Hilal-i Ahmer ve Trablusgarp Savaşı. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3(3), 17-84.
- Akyüz, Y. (2006). Türkiye’de öğretmen yetiştirmenin 160. yılında Darülmualimin’in ilk yıllarına toplu ve yeni bir bakış. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20, 17-58.
- Alwarshfani, J. G. D. (2022). *Osmanlı son döneminde Trablusgarp Vilayeti’nde eğitim faaliyetleri (1835-1911)* [Doktora tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Alwarshfani, J. G. D., ve Yakupoğlu, C. (2021a). Kuzey Afrika’da Senûsiyye Tarikatı zâviyeleri ve ilme hizmetleri (XIX. yüzyıl). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(3), 918-951.
- Alwarshfani, J. G. D., ve Yakupoğlu, C. (2021b). Osmanlı Devleti zamanında Trablusgarp Vilâyetinde askerî okullar ve kışlalar (XIX. yüzyıl). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(4), 1521-1540.
- Anderson, L. (1986). *The state and social transformation in Tunisia and Libya, 1830-1980*. Princeton University Press.
- Atalay, O. (2026). II. Meşrutiyet döneminde Trablusgarp valileri ve vilayetin idaresi (1908-1912). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 89, 433-447.
- Ayhan, H., ve Maviş, H. (1994). Darüşşafaka. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 9, ss. 7-9). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bal, A. (2013). Der-Saadet İstanbul Piyade Küçük Zabıt ve Küçük Zabıt İptidai Mektepleri. *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 11(22), 47-87.
- Beehler, W. H. (1913). *The history of the Italian-Turkish war, September 29, 1911 to October 18, 1912*. The Advertiser-Republican.
- Beydilli, K. (2016). Trablusgarp Savaşı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (Ek-2, ss. 613-616). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bilgin Geçer, Z. ve Kurşun, Z. (2026). Trablusgarp Harbi’nde gönüllü Osmanlı subayları: Bölgeye sızma süreçleri, rütbe ve pozisyonlarına ilişkin prosopografik bir değerlendirme. *Tarih Dergisi*, 88, 127-151.
- Childs, T. W. (2008). *Trablusgarp Savaşı: Türk-İtalyan diplomatik ilişkileri (1911-1912)* (D. Berktaş, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çakmak, A. (2021). Trablusgarp ve Bingazi Naibü’s-Sultanlığı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 45, 75-122.
- Çınar, A. O. (2004). Bingazi’de tarımsal kalkınma amaçlı göçmen iskânı (1851-1904). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 6, 19-53.
- Çiydem, E. (2023). Son dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda ilköğretim alanındaki dönüşümü Usul-i Cedid kavramı üzerinden anlamak (1839-1913). *History Studies*, 15(2), 383-400.
- Dağlar Macar, O. (2017). Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin kurumsal tarihinde önemli bir deneyim: Trablusgarp Savaşı (1911-1912). *Belleten*, 81(292), 947-986.
- Demir, E. (2020). Libya’nın (Trablusgarp) Türkiye açısından tarihsel ve stratejik önemi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 125(246), 149-166.
- Demirel, M., ve Doğanay, F. K. (2011). Osmanlı’da ziraat eğitimi: Halkalı Ziraat Mektebi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(21), 183-199.

- Günergun, F. (2006). İmalat-ı Harbiye Usta Mektebi ve Osmanlı askerî sanayi kurumlarında mesleki ve teknik eğitim üzerine notlar. Z. Tarım Ertuğ (Ed.), *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na armağan* içinde (ss. 467-494). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İpek, N. (1994). Trablusgarp ve Bingazi mültecileri (1911-1912). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 90-109.
- Kapcı, H. Z. (2013). Osmanlı eğitim sisteminde disiplin: Darülhayr-i Ali örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(28), 166-180.
- Kapcı, H. Z. (2016). Osmanlı Devleti'nde kimsesiz çocukların eğitimi ve topluma kazandırılmaları: Darülhayr-i Ali örneği. *IV. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu Tam Metin Kitabı* içinde (ss. 584-599).
- Karakaş, N. (2013). Askerî ve siyasi yönleriyle İtalyan Donanması'nın Çanakkale Boğazı Harekâtı (18 Nisan 1912). *Gazi Akademik Bakış*, 6(12), 81-109.
- Kavas, A. (2009). Senûsiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 36, ss. 536-538). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kesler, K. B. (2023). Osmanlı Devleti'nde muhacir çocuklar. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(1), 19-46.
- Kılıç, Y. (2024). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Darüşşafaka. *Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 21-33.
- Koloğlu, O. (2008). *Fizan korkusundan Libya mücadelesine*. Truva Yayınları.
- Korkmaz, M. (2013). Kızıldeniz'de rekabet: 1911-1912 Trablusgarp Harbi sırasında Kızıldeniz'de Osmanlı-İtalyan mücadelesi. *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 11(21), 17-43.
- Özaslan, F. (2019). Osmanlı basınında Trablusgarp Savaşı: Donanma Mecmuası örneği. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 60-72.
- Özköse, K. (2013). Osmanlı Devleti ile Senûsiyye Tarikatı arasındaki ilişkiler. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 11-39.
- Öztürk, C. (1993). Darülmualimin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 8, ss. 551-552). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sarıkaya, M. (2017). Ziraat mektepleri. *Kafdağı*, 2(1), 24-37.
- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, otokrasi ve disiplin* (O. Yener, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şıvgın, H. (1987). Mustafa Kemal'in ilk savaşı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4(10), 187-196.
- Taşer, S. (2010). Konya vilayeti sancak merkezlerinde eğitim veren Darülmualiminler. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, 665-678.
- Tekin, R., ve Duman, E. (2021). II. Abdülhamid döneminde bir eğitim modeli: Aşiret Mektebi (1892-1908). *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 417-438.
- Temel, M. (2005). Trablusgarp Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve İtalya tarafından savaş kaçığı ilan edilen maddeler ve denizlerde karşılıklı el koymalar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 203-214.
- Tiryaki, K., ve Özlü, Z. (2020). Osmanlı Devleti'nde muhacir çocuklarının sosyal hayata entegrasyonunda eğitim meselesi (19. yüzyılın ikinci yarısında). *Tarih ve Günce*, 7, 323-357.
- Umar, Ö. O. (2001). Trablusgarp Savaşı sırasında İtalya'nın Beyrut'u bombardımanı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 17(51), 727-784.
- Ünal, U. (2009). 20. yüzyıl başlarında Osmanlı askerî mektepleri. *Belleten*, 73(267), 581-604.
- Yıldırım, M. A. (2012). II. Meşrutiyet devrinde vilayet sanayi mekteplerini yeniden yapılandırma girişimleri: Vilayet Sanayi Mektepleri Tertibatı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31(52), 135-170.
- Yıldırım, M. A. (2013). Osmanlı vilayetlerinde mesleki-teknik eğitimin gelişimine bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi. *Karadeniz Araştırmaları*, 37(37), 71-90.
- Yıldırım, M. A. (2020). Osmanlı Devleti'nde muhacir çocukların eğitimine genel bir bakış. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(2), 459-474.
- Yıldız, Ö. (2019). 20. yüzyıl başlarında Beyrut Limanı'nda deniz ticareti. *Tarih ve Günce*, 2(4), 59-82.

Ekler:**Ek 1: Trablusgarlı Talebe Listesi**

Sıra	Kurum / tefrik	Talebe adı	Baba / aile / kabile kaydı
1	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri (Şam Sanayi'ye tefrik)	Zanfer	Yadem
2	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri (Şam Sanayi'ye tefrik)	Mehmed	Hasan
3	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri (Şam Sanayi'ye tefrik)	Hamure	Şu'ayib
4	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri (Şam Sanayi'ye tefrik)	Zayari	Hamis
5	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri (Şam Sanayi'ye tefrik)	Dehayli	Ferec
6	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri (Şam Sanayi'ye tefrik)	Hamude	Ferec
7	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri (Şam Sanayi'ye tefrik)	Süleyman	Nasib
8	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri (Şam Sanayi'ye tefrik)	Hüseyin	Cum'a
9	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Abdi Rebe	Hasan
10	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Abdülkerim	İsa
11	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Abdülmevla	Musa
12	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Siham	İsa
13	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Abdülali	Abdullah
14	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Carullah	Abdülhadi
15	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Ömer	Abdülcelil
16	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Hamid	Abdulkerim
17	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Süleyman	Abdurrahman
18	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Mansur	Salim
19	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Mehmed Osman	İbrahim
20	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Yahya	Abdurrezzak
21	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Bubekir	Mehmed
22	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Süleyman Şara	Mehmed

Sıra	Kurum / tefrik	Talebe adı	Baba / aile / kabile kaydı
23	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Marzi	Mehmed
24	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Sabir	Meraef
25	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Ahmed	Abdülhamid
26	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Müsaîd	Şerif
27	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Umran	Abdullah
28	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri (Şam Sanayi'ye tefrik)	Mehdi Hindi	Süleyman
29	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Şeyh Sa'îd	Abdülcevad
30	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Şuvahdi	İbrahim
31	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	İrfan	Hasan
32	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Ali	Bayram
33	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Kadı	Abdullah
34	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Samude	Yahya
35	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Gavril	Abdülkadir
36	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Gavril	Bekar
37	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri (Şam Sanayi'ye tefrik)	Bubekir +	Ömer
38	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Buali	Yadem
39	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Bakır	Halil
40	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Abdullah	Mehmed
41	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Ali	Abdulkadir
42	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Carih	Mikail
43	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Mebruk	Halil
44	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Hacı Yunus	Ali
45	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Bekir	Hüseyin

Sıra	Kurum / tefrik	Talebe adı	Baba / aile / kabile kaydı
46	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri (Şam Sanayi'ye tefrik)	Abderiye +	Karcan
47	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Ative	İbrahim
48	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Hüseyin	Mebrûk
49	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Miftah	Mehmed
50	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Musa	Abdürresul
51	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Mehmed	Abdulkadir
52	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Abdulkerim	Hüseyin
53	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Mahmûd	Abdullah
54	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Nuh	Zayid
55	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Mehmed Has	Ferec
56	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Hacı Umran	Ahmed
57	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Razim Bucaziye	Mehmed
58	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Abdurrahman	Ferec
59	Mekatib-i sınaîyye / sanayi mektepleri	Garbi	Hamid
60	Darülmuallimin	Hacı Mebruk	Beşir
61	Darülmuallimin	Abdü'l Venis	Abdullah
62	Darülmuallimin	Ömer	Abdullah
63	Darülmuallimin	Ömer	Sai'id
64	Darülmuallimin	Sovil	Mahmûd
65	Darülmuallimin	Atiye	Şerif
66	Darülmuallimin	Abdülcelîl	Mehmed
67	Darülmuallimin	Abdülşefî	Süleyman
68	Darülmuallimin	Sergive	Meharib
69	Darülmuallimin	Mehmed	Yunus
70	Darülmuallimin	Halife	Mehmed
71	Darülmuallimin	Osman	Sâlih
72	Darülmuallimin	Mehmed	Şerîf
73	Darülmuallimin	İbrahim	Sünusi

Sıra	Kurum / tefrik	Talebe adı	Baba / aile / kabile kaydı
74	Darülmuallimin	Ömer	Kâmil
75	Mekatib-i saire-i mülkiye	Abdu'rresis	Güveyder
76	Mekatib-i saire-i mülkiye	Mehmed	Said
77	Mekatib-i saire-i mülkiye	Renbun	Tayyib
78	Mekatib-i saire-i mülkiye	Hamri	Mehmed
79	Mekatib-i saire-i mülkiye	Hacı Abdullah	Hasan
80	Mekatib-i saire-i mülkiye	Müselleme	Abdulahid
81	Mekatib-i saire-i mülkiye	Bekir	Ali
82	Mekatib-i saire-i mülkiye	Buali	Said
83	Mekatib-i saire-i mülkiye	Hacı Salim	Mustafa
84	Mekatib-i saire-i mülkiye	İbrahim Sami	Tevfik
85	Mekatib-i saire-i mülkiye	İbrahim Sami	Ali
86	Mekatib-i saire-i mülkiye	Fazıl	Abdurrezzak
87	Mekatib-i saire-i mülkiye	Abdulahhab	Mehmed
88	Mekatib-i saire-i mülkiye	Abdullah	Umrân
89	Mekatib-i saire-i mülkiye	Abdurrahim	Mehmed
90	Mekatib-i saire-i mülkiye	Cibril	Abdullah
91	Mekatib-i saire-i mülkiye	İsa	Lamin
92	Mekatib-i saire-i mülkiye	Kasım	Sünusi
93	Mekatib-i saire-i mülkiye	Miftah	Abdusselam
94	Mekatib-i saire-i mülkiye	Beşir	Umrân
95	Mekatib-i saire-i mülkiye	Hasan	Faytorî
96	Mekatib-i saire-i mülkiye	Receb	Mehmed
97	Mekatib-i saire-i mülkiye	Sâlih	Sünûsi
98	Ziraat mektebi	Elmebri	Osman
99	Ziraat mektebi	Osman	Rezzak
100	Ziraat mektebi	Abdulmevlâ	Süleyman
101	Ziraat mektebi	Yusuf	Sâlih
102	Ziraat mektebi	Umrân	Abdülhamid
103	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Kadure	Gays
104	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Sokurî	Karreyim
105	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	İsrafil	Ali

Sıra	Kurum / tefrik			Talebe adı	Baba / aile / kabile kaydı
106	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Hüseyin	Rafî
107	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Süleyman	Mehmed
108	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Merhî	Nasib
109	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Mehmed	Yunus
110	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Abdusseyyid	Sünûsi
111	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Abdusseyyid	Mustafa
112	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Yasin	Abdulgani
113	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Nuri	Tevfik
114	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Bekar	Mehmed
115	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Mebrûk	Salih
116	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Misbah	Garami
117	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Bosnaf	Abderiye
118	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Hacı Ahmedü'l Haddâd	Hamid
119	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Haffîd	Abdü'lhamid
120	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Mehmedü'l Ceybani	Said
121	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Abdulkadir	Abdü'lmâlik
122	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Abdulvahid	Abdullah
123	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Elmebra	Abdullah
124	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Fazıl	Abdurrezzâk
125	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Şamih	Yadem
126	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Abdulvehhâb	Mehmed
127	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Abdülhâdi	Mehdi
128	Harbiye sınıf-ı mahsusa	Nezaretince	açılacak	Abdülhâdi	Mehmed Ali

Sıra	Kurum / tefrik			Talebe adı	Baba / aile / kabile kaydı
129	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Ahmed	Şerif
130	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Kerküm	Hüseyin
131	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Salih	Abdullah
132	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Mehmed	Ali
133	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Mehmed	Yadem
134	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Ramazan	Mehmed
135	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Abdullah	Abdullahayır
136	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Cadullah	Şeybânî
137	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Tayyib	Tâhir
138	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Mebruk	Said
139	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Yunus	Süleyman
140	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Süveyd	Mehmed
141	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Mansur	Ramazan
142	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Mustafa	Hamid
143	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Bekir	Mehmed
144	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Sünusi	Beşir
145	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Bicu	Receb
146	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Abdullah	Mansur
147	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Saidi	Mustafa
148	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Receb	Hüseyin
149	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Kasibat	Mehmed
150	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Abdullah	Hamid
151	Harbiye sınıf-1 mahsusa	Nezaretince	açılacak	Şuveyke	Mehmed

Sıra	Kurum / tefrik	Talebe adı	Baba / aile / kabile kaydı
152	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Ömer	İsa
153	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	İsmail	Mahzûz
154	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	İsmail	Sâlih
155	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Hamidü'l Mezdâvî	Mehmed
156	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Sâlih	Hamid
157	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Sünusi el'hedenî	Mehdi
158	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Ta'yib	Abdullah
159	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa (Şam Sanayi'ye tefrik)	Mikayil	Câdü'l mevlâ
160	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa (Şam Sanayi'ye tefrik)	Mehmed	Mebrûk
161	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Abdurrahman	Mehmed
162	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Abdülmevlâ	Hamûd
163	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Abdülmevlâ	Abdü'latî
164	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Bilal	Abdullah
165	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Abdurrahîm	Abdülhamid
166	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Sâlih	Yunus
167	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Abdurrezzâk	Abdülcevâd
168	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Mehmed	Avaz
169	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Mehmed	Mehmed
170	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	İbrahim	Süleyman
171	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Abdullah	Sünûsi
172	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Mehdi Dersî	Şa'bân
173	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Abdurrahîm	Abdülvekil
174	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Abdûlbaki	Ali

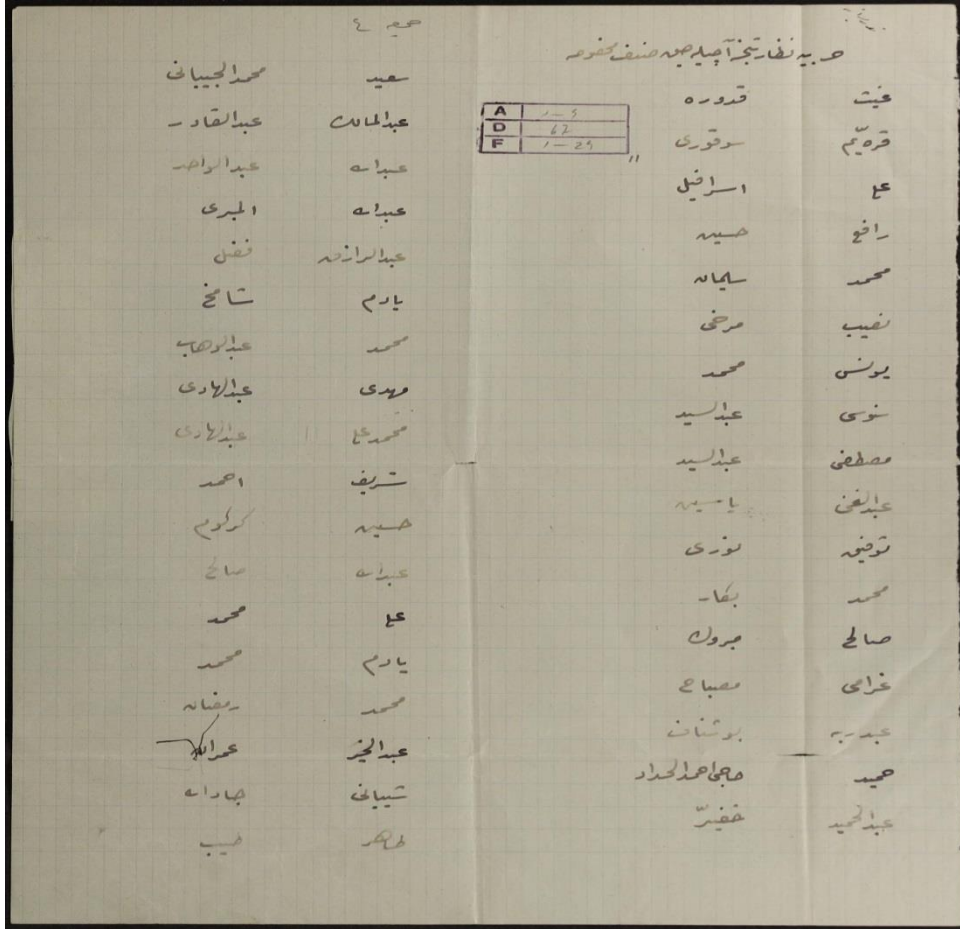
Sıra	Kurum / tefrik	Talebe adı	Baba / aile / kabile kaydı
175	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Yahya	Said
176	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Ahmed	Halil
177	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Bubekirü'l Latif	Mehmed
178	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Tahir	Hüseyin
179	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	İsa	Yunus
180	Harbiye Nezaretince açılacak sınıf-ı mahsusa	Dekış	Mebrûk
181	Küçük zabitan mektebi	Mecid	Bekir
182	Küçük zabitan mektebi	Bubekir	Abdûlmâlik
183	Küçük zabitan mektebi	Bubekir Mecerûb	Mehmed
184	Küçük zabitan mektebi	Abdü'lkerim	Miftâh
185	Küçük zabitan mektebi	Abdüsselâm	Ömer
186	Küçük zabitan mektebi	Hüseyin	Umran
187	Küçük zabitan mektebi	Hamid	Ali
188	Küçük zabitan mektebi	Hasan	Rahisi
189	Küçük zabitan mektebi	Hasan	Ali
190	Küçük zabitan mektebi	Davud	Hamid
191	Küçük zabitan mektebi	Bubekir	İsa
192	Küçük zabitan mektebi	Umran	Sâlih
193	Küçük zabitan mektebi	Sâ'id	Sâ'id
194	Küçük zabitan mektebi	Ömer	Ali
195	Küçük zabitan mektebi	Yunus	Mehmed
196	Küçük zabitan mektebi	Süleyman	Necîb
197	Küçük zabitan mektebi (Şam Sanayi'ye tefrik)	Atiye	Hasan
198	Küçük zabitan mektebi	Sâlih	Sâlih
199	Küçük zabitan mektebi	Fazıl	Sâlih
200	Küçük zabitan mektebi	Kâsih	Fercânî
201	Küçük zabitan mektebi	Yadem	Umrân
202	Küçük zabitan mektebi	Ramazan	Mehmed
203	Küçük zabitan mektebi	Hamid	Abdurrahîm
204	Küçük zabitan mektebi	Sâlih	Fazıl
205	Küçük zabitan mektebi	Muhtâr	Marazi

Sıra	Kurum / tefrik	Talebe adı	Baba / aile / kabile kaydı
206	Küçük zabitan mektebi	Ali	Hamid
207	Küçük zabitan mektebi	Süleyman	Abdurrahim
208	Küçük zabitan mektebi	Yahya	Atiye
209	Küçük zabitan mektebi	Umrân	Mahmûd
210	Küçük zabitan mektebi	Abdülali	Karrayem
211	Küçük zabitan mektebi	İsa	Abdulkerim
212	Küçük zabitan mektebi	Hüseyin	Fazlullah
213	Küçük zabitan mektebi	Mehmed	Abdülâtî
214	Küçük zabitan mektebi	Süleyman	Abdülcevâd
215	Küçük zabitan mektebi	Ali	Abdurrezzâk
216	Küçük zabitan mektebi	Sa'îd	Şu'ayib
217	Küçük zabitan mektebi	Aşur	Mehmed
218	Küçük zabitan mektebi	Osman	Mehmed
219	Küçük zabitan mektebi	Hacı Mehmed	Halîl
220	Küçük zabitan mektebi	Alasem'	Mehmed
221	Küçük zabitan mektebi	Geviri	Ahmed
222	Küçük zabitan mektebi	Mustafa Necm	Umran
223	Küçük zabitan mektebi	Keviri	Mehmed Osman
224	Küçük zabitan mektebi	Mehmed	Hacı Ömer
225	Küçük zabitan mektebi	Mustari	Sâlih
226	Küçük zabitan mektebi	Mansûr	Mehmed
227	Küçük zabitan mektebi	Abdurrahim	Saadullah
228	Küçük zabitan mektebi	İbrahim	Cibril
229	Küçük zabitan mektebi	Abdurrezzâk	Bedir
230	Küçük zabitan mektebi	Sâlim	Mehmed
231	Küçük zabitan mektebi	Mertâh	Hasan
232	Küçük zabitan mektebi	Hamid	Ebubekir
233	Küçük zabitan mektebi	Tuma	Abdusselâm
234	Küçük zabitan mektebi	Hamid Cerîbi	Miftâh
235	Küçük zabitan mektebi	“ “	Ömer
236	Küçük zabitan mektebi	Selâmi	Mehmed
237	Küçük zabitan mektebi	Mehmed Osman	Ali
238	Küçük zabitan mektebi (Şam Sanayi'ye tefrik)	Mehmed Faytûrî	Sâlih

Sıra	Kurum / tefrik	Talebe adı	Baba / aile / kabile kaydı
239	Küçük zabitan mektebi	Hacı Ahmed	Mehmed
240	Küçük zabitan mektebi	Abdullah	Said
241	Küçük zabitan mektebi	Abdulcelil	Vunis
242	Küçük zabitan mektebi	Abdullah Mahliye	Mehmed
243	Küçük zabitan mektebi	Abdü'l Câlî	Hüseyin
244	Küçük zabitan mektebi	Hüseyin	Abdu'rresûl
245	Küçük zabitan mektebi	Nemer	Mehmed
246	Küçük zabitan mektebi	Abdürrezzak	Ataullah
247	Küçük zabitan mektebi	Hüseyin	Hamd
248	Küçük zabitan mektebi	İbrahim	Süleyman
249	Küçük zabitan mektebi (Şam Sanayi'ye tefrik)	Cârih +	Abdü'l Mevlâ
250	Küçük zabitan mektebi	Senusi	Abdüsselâm
251	Küçük zabitan mektebi	Gelili	Salih
252	Küçük zabitan mektebi	Meheşîş	Hasan
253	Küçük zabitan mektebi	Ömer	Cibril
254	Küçük zabitan mektebi	Mehmed Dersi	Ali
255	Küçük zabitan mektebi	Umran	Yusuf
256	Küçük zabitan mektebi	Araz	Mehmed
257	Küçük zabitan mektebi	Halife	Salih
258	Küçük zabitan mektebi	Abdurrahman	Abdurrahim
259	Küçük zabitan mektebi	Sünûsi efendi	İbrahim Efendizâde
260	Küçük zabitan mektebi	Mehdi Efendi	Sünûs Efendizâde
261	Küçük zabitan mektebi	Mehmed Efendi	Ramazan Garbani Ağazâde
262	Küçük zabitan mektebi	Mehmed Efendi	Ali Matati Ağazâde
263	Küçük zabitan mektebi	Mehmed Beşir Efendi	Sünûsi Efendizâde
264	Küçük zabitan mektebi	Receb Efendi	Salihin Beco Efendizâde
265	Küçük zabitan mektebi	Mehmed Hayri Efendi	Abdü'lgavî Eskûri Ağazâde
266	Küçük zabitan mektebi	Ramazan Efendi	Mansur Tayyar Ağazâde
267	Küçük zabitan mektebi	Mehmed Efendi	Berahsa kabilesi Avaz Ağazâde
268	Küçük zabitan mektebi	Mehmed Efendi	Hamd Mezerdâvî Ağazâde
269	Küçük zabitan mektebi	Abdullah Efendi	Mesamir kabilesi Sâlih Sozra Ağazâde
270	Küçük zabitan mektebi	Umran Efendi	Ailet Necm kabilesi Mustafa Necm Ağasızâde

Sıra	Kurum / tefrik	Talebe adı	Baba / aile / kabile kaydı
271	Küçük zabitan mektebi	Cum'a Efendi	Hasan Emkırıyi Ağa
272	Küçük zabitan mektebi	Nusrü'ş-şeybânî Efendi	Urfa Selatine Şeyh Câdullah
273	Küçük zabitan mektebi	Tahir Efendi	Urfa Selatine Tayyib Nasır Ağa
274	Küçük zabitan mektebi	Süleyman Efendi	Urfa Selatine Yunus Cemil Ağa
275	Küçük zabitan mektebi	Hasan Efendi	Bira'sazâde Abdülkerim Ağa
276	Küçük zabitan mektebi	Said Efendi	Mebruk bin Ashîd Ağa
277	Küçük zabitan mektebi	Hüseyin Efendi	Mehmed Haşim Ağa
278	Küçük zabitan mektebi	Mustafa Efendi	Mansur Abid kabilesi Şeyh Saidi Ağa
279	Küçük zabitan mektebi	Hasan Efendi	Urfa Selatine kabilesi Şeyh Emşehşen Efendi
280	Küçük zabitan mektebi	Hasan Efendi	Receb bin İsmail Türki Efendi

Ek 2: Trablusgarlı Talebe Cetvellerine Ait Arşiv Belgesi Suretleri

A	1-5
D	6-10
F	11-23

عجده ٢

عجا	ابراهيم سى	سرگوده	محمديه
عبدالرزاق	فضل	محمد	يونس
محمد	عبداللطيف	زيد	محمد
عزانه	عبداله	عقانه	صالحه
محمد	عبدالرحيم	محمد	زينه
عبداله	جبريل	ابراهيم	سوى
لويده	عيسى	عمر	لادن
نورى	عيسى	مكاتبه سائى ملكيه	
عبدالسلام	مفتاح	عبدالوحيى	كوديه
عزانه	بشير	محمد	سعد
فايظورى	محمد	ربزه	طيب
محمد	عجب	حمري	محمد
سوى	صالحه	صالحه	عبداله
زراعت مكتبه		سليم	عبدالواحد
عقانه	المبرى	بلر	عجا
ربزه	عقانه	برق	سيد
سليمه	عبداللور	محمي	مصطفى
صالحه	يوسف	ابراهيم	توفيقه
عجب	عزانه		

عبدالايمن	حميده	صوره	بهي
محمود	عبداله	خوديل	عبدالقادر
نور	زايد	خوديل	بكا
عبدالله	زهره	بولك	عمر
صالحه	احمد	بوخا	يادوم
رضي بوجانيه	محمد	باقر	فيل
عبدالرحمن	زهره	عبداله	محمد
عزني	سعد	عجا	عبدالقادر
دال الحاميه		عبداله	ميكائيل
صالحه	بشير	مروك	فيل
عبدالوحيى	عبداله	صالحه	عجا
عمر	عبداله	بلر	صيه
عمر	سعد	عبداله	فرصانه
سوييل	محمود	عظيره	ابراهيم
عليه	شريف	صيه	مروك
عبدالجليل	محمد	مفتاح	محمد
عبدالمنعم	سليمه	سوى	عبدالرجل
		محمد	عبدالقادر